

Arap Baharı Sürecinde Suriye İç Savaşı ve Esad Rejiminin Ayakta Kalma Nedenleri (2011-2014)

Özlem Toker GÖKÇE¹

Araştırma Makalesi
Makale Gecmisi

Başvuru Tarihi:31.05.2021
Kabul Tarihi: 24.12.2021

Research Article
Article History

Date of Application:31.05.2021
Acceptance Date: 24.12.2021

Özet

Arap baharı olarak adlandırılan süreç ilk olarak 2010 yılında Tunus'ta üniversite mezunu bir seyyar satıcı olan Muhammed El-Buazizi'nin, güvenlik güçlerinden gördüğü şiddeti protesto etmek amacıyla kendisini yakmasıyla ortaya çıkan eylemler sonucunda başlamış ve süreç, domino etkisi yaratarak Orta Doğu'da pek çok ülkeyi etkilemiştir.

Arap dünyasında, tek bir lidere veya aile yönetimlerine dayalı otoriter rejimlerin sıkıyönetim uygulamaları karşısında başkaldıran Arap toplumları, siyasi özgürlüklerin sağlanması, insan haklarının korunması, gelirlerin adil paylaşımı ve işsizliğin giderilmesi için gerekli reformların yapılmasını istiyorlardı. İlk başlarda bu taleplerin karşılanması için gösteri yürüyüşleri ile başlayan süreç, bazı ülkelerdeki isyanın silahlı eylemlere dönüşmesi ile birlikte iç savaşa evrilmiş, zamanla daha kaotik bir hal alan hareket Tunus, Mısır, Yemen ve Libya'da iktidarların devrilmesiyle sonuçlanmıştır.

Tunus ve Mısır'da yaşanan süreçlerin aksine Arap baharı süreci Suriye'de gerek iktidarın protestolara karşı sert tutumu, gerekse dış aktörlerin meseleye dahil oluşu ile yoğun bir çatışma alanına dönüşmüştür. Oluşan bu çatışma alanı ise zamanla yeni aktörlerin doğmasına zemin hazırlayarak çatışmanın daha geniş alanlara yayılmasında etkili olmuştur. Suriye'deki süreçte dış aktörlerin gerek Esad rejiminin gerekse muhalefetin yanında yer alarak dahil oldukları kriz ülke genelinde sıcak çatışma alanı oluştururken, aynı zamanda Suriye üzerinden küresel ve bölgesel düzeyde bir nüfuz mücadelesinin başlamasına da neden olmuştur.

Çalışmada; Arap Baharı sürecinde Suriye'de iç savaşa evrilen kriz kronolojik olarak ele alınacak, Suriye krizinin diğer Arap devletlerindeki değişim süreçlerinden ayrılan yönleri ile Esad rejiminin ayakta kalma nedenleri ve sürecin sonuçları değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bunun için ilgili kitap, makale, internet kaynakları taranarak konu ile ilgili analizler yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: Arap baharı, iç savaş, Suriye, Esad rejimi, ABD, Rusya

The Syrian Civil War and Reasons for the Survival of the Assad Regime in the Arab Spring Process (2011-2014)

Abstract

The process, which is called the Arab Spring, first started in 2010 as a result of the actions that emerged when Mohammed El-Buazizi, a university graduate peddler in Tunisia who burned himself in order to protest the ill-treatment he received from the security forces, and the process has had a domino effect, affecting many countries in the Middle East.

In the Middle East, the Arab societies, which rebelled against the martial law practices of authoritarian regimes based on a single leader or family rule, demanded the necessary reforms to ensure political freedoms, protect human rights, fair sharing of income and eliminate unemployment. The Arab Spring, which initially started with demonstration marches to meet these demands, evolved into civil war with armed riot movements in some countries, and the movement that became more chaotic over time led to the overthrow of regimes in Tunisia, Egypt, Libya and Yemen.

Contrary to the processes in Tunisia and Egypt, the Arab Spring process has turned into an intense conflict area in Syria with both the harsh attitude of the government against the protests and the involvement of external actors. This conflict area, on the other hand, was effective in spreading the conflict to larger areas by preparing the

¹ Doktora Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-4166-5370, ozlemtoker80@gmail.com

ground for the emergence of new actors over time. While the crisis, in which the foreign actors were involved in the process of Syria, by participating in both the Assad regime and the opposition, created a country-wide hot conflict, at the same time, it also caused the start of a global and regional struggle for influence over Syria. In this study; we will try to evaluate the aspects of the crisis that evolved into a civil war in Syria in chronological meaning during the Arab Spring, which differ from the processes in other Arab states, and the reasons for the survival of the Assad regime and the results of the process. For this, the relevant books, articles, internet resources will be scanned and analyzes will be made on the subject.

Key words: Arab Spring, Syria, civil war, Assad regime, USA, Russia

1.Giriş

Orta Doğu toplumları, 1920 San Remo Konferansı kararları ile birlikte mandater rejimler tarafından yönetilmeye başlanmış, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ise bağımsızlıklarını kazanmaya başlayan Orta Doğu toplumlarının tamamına yakını Batı tarafından desteklenen otoriter rejimler tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Bunun en önemli nedeni bölgede var olan emperyal yönetim mekanizmalarının, burada yaygınlaşan otoriter yönetim anlayışının güçlenerek kurumsallaşmasına yardımcı olmasıdır. Bu bağlamda Ortadoğu’da 20.yy’ın ilk yarısından itibaren modern anlamda ulus devlet ve uluslaşma süreçlerinin yerini sivil ve askeri anlamda kişiselleşmiş iktidarlar almıştır (Bilgenoğlu, 2018: 9).

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrasında dünyada demokratik sistemler birer birer yerlerini alırken Arap Dünyası bu konudaki “istisnai” konumunu Arap Baharı sürecinin başladığı 2011 yılına kadar sürdürmüştür (Diamond, 2010: 93). Arap toplumlarının demokratik açıdan gelişmemesinin nedenlerine ilişkin kültür-özcü oryantalist yaklaşımlar, özellikle 11 Eylül olaylarının ardından Batılı entelektüeller ve medyanın aracılığıyla İslamofobik temellere oturtulmuştur. Bu düşünce yapısı İslamı, monolitik, statik ve yeni oluşumlara kapalı bir kültürel yapı olarak görmektedir (The Runnymede Trust, 1997: 4-12). Böylece sorunun İslamın özünden kaynaklandığını savunan bu düşünce yapısına göre, çoğunluğu Müslümanlardan oluşan Arap toplumlarının demokratikleşmemelerinin nedeni de açıklanmış oluyordu. Aslında Arap toplumlarının demokratikleşmeleri Batı toplumları tarafında çok istenen bir durum olmamakla birlikte bunun nedeni, bölgede yaşanabilecek demokratikleşme sürecinde Arap toplumlarında iktidarların radikal İslamcılara eline geçmesi ihtimalinden endişe duyuyor olmalarıydı. Bu sebeple Batı toplumları uzun yıllar bölgede var olan despotik liderlerle işbirliği içinde olmayı tercih etmişlerdir. Bunun yanında bölgenin siyasal konjonktürüne bakıldığında Ortadoğu, ikinci dünya savaşına kadar İngiltere ve Fransa’nın manda rejimleri altında, bu emperyalist devletlerin sömürsüne maruz kalmıştır. Bu süreçte bölgenin sınırları, bu coğrafyada varlığını sürdüren devletlerin dini, etnik ve sosyal yapısı dikkate alınmaksızın büyük güçler tarafından belirlenmiştir. Bunun bir sonucu olarak da bölge devletlerinin ulus inşa süreçleri kesintiye uğramıştır. Bunun sonucunda halklar bağlılıklarını devletlerine göstermek yerine mensup oldukları dini ve etnik gruplara göstermişlerdir. Bu süreçte gerek Amerika Birleşik Devletleri ve gerekse Avrupa Birliği bölgedeki çıkarlarının devamlılığını sağlayabilmek amacıyla bu ülkelerdeki anti-demokratik rejimleri desteklemişlerdir. (Lynch, 2013: 212)

Arap toplumlarının demokratikleşme ve ulus devlet olma süreçlerini tamamlamaları konusundaki engellerin bir kısmı da içsel nedenlere dayanıyordu. Diktatörlüklerle yönetilen Arap toplumlarında küçük bir oligarşik kesiminin, devletle kurduğu ilişkiler sayesinde zenginliğini artırmasına karşın, bu yapının dışında kalan (neredeyse halkın tamamını oluşturan) kesimin ise fakirlik içerisinde yaşıyor olması Orta Doğu toplumlarında gelir dağılımındaki adaletsizliğin daha da derinleşmesine neden olarak Arap Baharı sürecinin ortaya çıkışında oldukça etkili olmuştur (Bilgenoğlu, 2018: 13).

Arap Baharı olarak adlandırılan sürecin temel sebeplerinden birisi de bu ülkelerdeki siyasi sistemlerin çok partili rejim olarak adlandırılmalarına karşın gerçek anlamda egemen olan siyasi yapının tek parti rejimi olmasıdır. Bu nedenle söz konusu ülkelerde iktidarda olan devlet başkanları sözde demokrasiye dayalı bir sistemde, sadece izin verilmiş olan küçük çaplı partiler ile seçime girerek uzun yıllar boyunca iktidarda kalmayı başarmışlardır. Bu noktada toplumsal muhalefet kendini ifade edebilme konusunda yetersiz kalmış, bu durum Orta Doğu ülkelerinin pek çoğunda siyasi partilerin geniş halk kitleleri ile güçlü bir bağ kurmasını engelleyerek, yaşanan toplumsal patlamalar için zemin hazırlamıştır (Willis, 2012: 151).

Uzun yıllardır bölgede yer alan siyasi iktidarlara kendi çıkarları doğrultusunda iyi ilişkiler içinde olan Batılı ülkeler, olayların ortaya çıktığı ilk dönemde bu iktidarlara olan desteklerini sürdürmüşlerdir (Peters, 2013: 38). Zamanla iktidarlarda yaşanan değişimler Batılı ülkelerin bölge için izledikleri dış politikalarında pragmatik dönüşümlere neden olmuştur (Peters, 2013: 15). Bu süreçte AB üyesi ülkeler, Tunus ve Libya ile yapmış oldukları ikili anlaşmalar nedeni ile müdahale sürecinde inisiyatif almakta ve ortaya ortak ve güçlü bir politika koymakta yetersiz kalmışlardır

Arap Baharı süreci AB ve ABD'nin bölgede uzun yıllardır uygulamış oldukları politikalarda da ciddi paradigma değişimleri yapmalarını zorunlu kılmıştır (Peters, 2013: 138). Arap Baharının yaşandığı ülkelerde ABD'nin izlediği politikalara yönelik kamuoyu algısında olayların öncesine göre bir değişim yaşanmamış, ABD'nin bölgeye yönelik yaklaşımları Arap dünyasında kuşku ile karşılanmaya devam edilmiştir (Brookings Institute, 2011: 18). Başta ABD olmak üzere batılı ülkeler de, yaşanan toplumsal hareketliliğe Mısır ve Tunus'ta liderlerin değişmesi sonrasında daha olumlu bir şekilde yaklaşmaya başlamışlardır. Bunun nedenlerinden biri, yaşanan demokratikleşme süreci ile bu ülkelerin dünya ekonomik sistemine entegre olmasının daha kolay olabileceği düşüncesi idi (Brookings Insitute, 2011: 22). Bu ülkelerin demokratik açıdan tam olarak gelişmemelerinin nedenlerinin başında demokratik kontrol mekanizmalarının bu ülkelerde yeterince etkin olmaması gelmekteydi. Söz konusu ülkelerde muhalif siyasi parti ve muhalif basın gibi oluşumların yeterli düzeyde olmaması, düşünce özgürlüğünün yeterince gelişmemiş olması gibi nedenlerle İslami alan politika üretme ve muhalefet alanı haline gelmiştir. Bu durumun bölge ülkelerinde siyasal İslamın gelişmesinde başlıca etken olduğu da söylenebilir. Bunun yanında bölgedeki ekonomik anlamdaki geri kalmışlık ve yetersizlik de Arap Baharının başlamasında oldukça etkili olmuştur. Fakat ilginç olarak Arap Baharının başlama süreci radikal İslamcı gruplardan bağımsız olarak ortaya çıkmış, toplumsal olaylar daha çok seküler grupların etkisi ile başlamıştır. (Brookings Institute, 2011: 37) Batı Dünyası ve özellikle bölgede çıkarları olan büyük güçler beklenmeyen bu sosyal hareketlilik karşısında bölge ülkelerine yönelik politikalarını yeniden şekillendirerek ortaya çıkan değişimden yararlanmaya çalışmışlardır. Bu süreçte bölge ülkelerinde yaşanan değişim dalgası büyük küresel güçlerin de iç dinamiklerinde değişim yaşanmasına yol açmıştır. Bölge ülkelerinin sahip oldukları petrol rezervleri küresel güçlerin bu bölgeye olan ilgilerinin sürekli hale gelmesine yol açmıştır (Erhan, 2001: 265) .

Arap Baharı ile birlikte Mısır ve Tunus'ta yaşanan değişim dalgası genel olarak içsel nedenlerden kaynaklanmış olsa bile Batılı emperyalist devletler olayların dışında kalmamışlardır. Batılı devletler iyi ilişkiler içinde oldukları anti demokratik hükümetlerin Arap Baharı sürecinde devrilmesi sonrasında iktidarı ele geçiren muhaliflerle de ilişkiler kurarak, hayati öneme sahip enerji kaynaklarının sorunsuz olarak ülkelere ulaşmasının devamlılığını sağlamaya çalışmışlardır. Özellikle Suriye ve Libya ele alındığında bu ülkelerin Batılı güçlerin Ortadoğu'daki amaçlarının birer parçası olduğu anlaşılmaktadır.

Rusya, Suriye ile iyi ilişkiler içinde olmasına rağmen Arap Baharı sürecinin başladığı ilk dönemde etkili olmamış fakat ABD'nin muhalif gruplara yardım ederek süreçte etkin rol oynamaya başlamasıyla olayların gidişatında rol almak için uluslararası bir aktör olarak devreye gitmiştir. Dolayısıyla Tunus, Libya ve Mısır'da güçlü ve köklü rejimlerin devrilmesine neden olan Arap Baharı, Suriye'de rejim ve iktidarın değişmesine yönelik eylemlerden sonra devreye farklı aktörlerin de girmesiyle bir değişim sürecine girmiştir. Dolayısıyla Sürece dahil olan dış aktörler arasında var olan rekabetin rejimin ayakta kalmasının ana sebeplerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmanın ana konusunu oluşturan 2011-2014 yılları arası Suriye krizinin tarihsel ve kronolojik bir analizi yapılarak bu ara dönemdeki gelişmeler ile rejimin ayakta kalışı açıklanmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda Suriye'deki olayların başlangıcına kadar Arap Baharı süreci batı yanlısı anti-demokratik yönetimleri hedef alırken, özellikle Suriye'de yaşanan sürecin 2011-2014 arası dönemde iç savaşa evrilmesiyle, ülkenin sahip olduğu stratejik önemin de etkisiyle Rusya, İran ve Çin gibi küresel aktörler de sürece dahil olarak rejimin devamlılığını sağlamaya çalışmışlardır.

2.Tarihsel Arka Plan

Birinci Dünya Savaşı'na kadar yüzyıllar boyu Osmanlı egemenliğinde olan Arap toprakları, savaş sırasında itilaf devletlerinin desteği ve kıskırtması sonucu Şerif Hüseyin'in liderliğinde başlayan Arap isyanı sonrasında kaybedilmişti. İngilizler bir taraftan Araplara bağımsızlık vaadinde bulunurken diğer taraftan Fransız ve Ruslarla yaptıkları Sykes-Picot gizli antlaşmasıyla Arap topraklarını aralarında paylaşmışlardı. (Diyaret Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2010: 204-206) Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte İngilizler ve Fransızlar Araplara vadettikleri bağımsızlığa rağmen Arap topraklarını bölerek Ortadoğu'da İkinci Dünya Savaşı'na kadar sürecek manda yönetimleri dönemini başlatmışlardır (Umar, 2004:384). Savaş sonrasında çıkarları doğrultusunda davranmayı sürdüren İngilizler Irak'ta, Suriye'nin güney bölgesinde Filistin'de ve Ürdün'de manda yönetimleri oluştururken Fransızlar da Suriye ve Lübnan'da manda idareleri oluşturmuşlardır (Hourani, 2000: 374).

İngilizler ve Fransızlar tarafından oluşturulan manda yönetimleri her ne kadar Araplara sınırlı haklar tanıyan temsili kuruluşların ortaya çıkmasına izin vermiş olsalar da, bu kuruluşlar ne ülke içindeki çıkar grupları arasında uzlaşmayı sağlama konusunda yeterli olmuşlar ne de hızlı gerçekleşen toplumsal değişimlere ayak uydurabilecek niteliklere sahip olabilmişlerdir. Böylelikle Arapların buldukları bölgede bir ulusal topluluk oluşturmalarının önüne set çekilmiştir. Bunlara rağmen Bağdat, Beyrut, Şam ve Amman'da kurulan hükümetler çevresinde bölge insanlarının çıkarlarını düşünen bir grubun oluşmasıyla Arap birliğinin kurulması umudu Araplar arasında duygusal düzeyde de olsa varlığını korumaya devam etmiştir. Fakat bu umudun gerçekleştirilme ihtimali Avrupalı Devletlerin Ortadoğu'da izledikleri politikalar sebebiyle giderek imkansız hale gelmiştir (Mansfield, 2000: 93-94). Nitekim Suriye, Irak, Lübnan ve Filistin'de dört ayrı bağımsız devlet kurulmasıyla (Yerasimos, 1995: 143). Arap dünyası fiilen bölünmüştür. Bu devletler, içeride ve dışarıda kendi kararlarını verebilen, kendi halkı tarafından seçilen bir meclisten oluşan demokratik ve bağımsız bir yapı olabilmekten çok uzaktı. Bunun nedeni Suriye ve Lübnan'ın Fransızların denetiminde, Irak ve Filistin'in ise İngiltere'nin denetimi altında bağımsız olacak olmalarıydı (Umar, 2004: 346). İngiltere ve Fransa bu ülkelere kendi çıkarları doğrultusunda başkanlar atamışlardır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında kendilerine verilmiş olan sözleri unutmayan Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal bin Hüseyin, kısa süre içinde Şam'a gelerek krallığını ilan etmiştir (Yapp, 1991: 86). Faysal'ın geçici bir süreliğine de olsa Suriye Kralı ilan edilmesinden sonra aldığı

kararlarla Suriye'nin bütünsel bir yapıya evrilmesinde öncü bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. 1919 yılında toplanan Suriye Genel Kongresi'nin bağımsızlık ilan etmesinin ardından 1920 yılının Mart ayında Faysal'ın krallığı ilan edilmiştir. İlk olarak henüz Fransızların hâkimiyet alanlarında yer almayan iç bölgelerde etkili olmaya başlayan Faysal, yeni bir toplum düzeni oluşturabilmek amacıyla Osmanlı Meclisinden edindikleri tecrübe ve batının izlemiş olduğu denge politikalarının etkisiyle siyasi alanda hareketlilik oluşturmayı başarmıştır (Hinnebusch, 2002: 18). Fakat Akdeniz kıyılarında hâkimiyetini oluşturan Fransa, iç kesimlerde Faysal'ın güçlenerek krallığını ilan etmesini kendi çıkarları açısından tehdit olarak algılamış (Devlin, 1983: 41), bunun sonucunda Suriye'nin tamamını işgal ederek Kral Faysal'ı da sınır dışı etmiştir (Yale,1958:339). Böylelikle Suriye Fransız mandası denilen yeni bir tarihsel kolonyal sisteme dahil olmuştur (Tanenbaum, 1978: 30).

Suriye'de Fransız Mandası dönemi 1920 yılında Suriye Kralı Faysal'ın sürgüne gönderilmesi ile başlayıp 1945 yılına kadar devam etmiştir. Bu dönem Suriye halkı açısından kaos döneminin de başlangıcı olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında özellikle Fransa'nın kendi kolonyal düzenini Suriye'de gerçekleştirmek için halk arasında çıkan kaos ortamından yararlanmak istemesi de etkili olmuştur (Khoury, 1987: 29). Özellikle Sünni Arap milliyetçilerini, tehdit olarak gören ve etkisiz hale getirmek isteyen Fransa, Katolik, Protestan Dürzî, Marunî ve Nusayri heterodoks gibi azınlıklar arasında Sünni yönetim tarafından aşağılandıkları, bağımsızlığın onların da hakkı olduğu propagandasını yaymaya çalışmışlardır. Bu grupları bağımsızlık için örgütlenmeleri konusunda destekleyen Fransa'nın tüm bu ayrıştırma çabalarına karşın Sünni bir kimliğe sahip olan Suriye Ulusal Grubu (El-Kutle el-Vataniyye) Araplar arasında "ulusal bilinci" geliştirmek amacıyla dinsel, sınıfsal ve düşünsel ayrılıkları bir kenara bırakarak bütün azınlık gruplarla ortak hareket etmeye çalışmıştır (Mc Gowan, 1988: 22). Bu durumdan oldukça rahatsız olan Fransa azınlıklara daha önceden söz verdiği şekliyle Suriye'de beş küçük ülkenin ortaya çıkmasına izin vermiştir (Satloff, 1986: 156). Bu ülkeler; İskenderun, Halep, Şam Bölgesi Mahalli İdareler, Nusayri Bölgesi Mahalli İdareler, Havran Dürzî Devleti idi. Böylece Suriye kendi tarihsel süreci içindeki parçalanmışlığın ve ayrışmanın en büyüğünü yaşamaya başlamıştır. Ancak 1920'de Suriye'de ortaya çıkan bu ayrışık yapı, 1922 yılında Halep ve Şam'ın birleşerek Suriye Federasyonunu kurmalarının ardından, 1930'de Nusayri Bölgesi'nin, 1936 yılında ise Dürzî Bölgesi'nin özerkliklerinin kaldırılması ile son bulmuştur (Kaya, 1987: 58). Fransız mandası Suriye'de halkı ekonomik açıdan yoksulluğa ve kaosa itmişti. Bu durumun farkına varan halk, Hristiyan Müslüman ayrımı olmaksızın birleşerek Fransa'ya karşı ayaklanmışlardır. Ayaklanmanın oldukça kanlı bir şekilde bastırılmasının ardından Suriye'de Milliyetçi cephe daha da belirginleşerek Fransa'ya karşı çok ciddi bir muhalefet hareketinin başlamasına neden olmuştur (Miller, 1977: 545). 1928'de Fransa, bu muhalefeti tanımak zorunda kalmıştır.

1936 yılına gelindiğinde dünya yeni bir savaşın eşiğindeyken Fransa da bu gelişmelerden etkilenmiştir. Bu dönemde Fransa, Avrupa'daki gelişmelere ağırlık vermeye başlamış bu noktada Suriye'deki otoriteyi güçlü tutabilmek için, 1936'da Haşim Atassi'nin başkanlık ettiği ulusal bir hükümetin kurulmasını kabul etmiştir. Böylece Suriyeli milliyetçi cephenin uzun zamandır beklediği süreç başlamış oluyordu. Ancak Milliyetçi cephe, Suriye halkını Arap Milliyetçiliği konusunda tek çatı altında toplamayı başaramamıştır. Bunun nedeni, Fransa'nın Suriye halkını; din, kabile, bölge, gibi farklılıkları kullanarak küçük gruplara ayırmış olmasıydı. Arap Milliyetçisi düşünürlerin amacı bu ayrışmalara son vererek Suriyeli Arapları tek bir çatı altında toplamak ve Fransızların karşısında tek bir güç olmalarını sağlamaktı. Fakat Suriye halkının kendini Suriyeli Arap olmaktan çok Sünni Müslüman Arap olarak görüyor olması bu durumu zorlaştırıyordu (İnce, 2017: 266-267).

Devletlerin sınırlarının değişeceği, yeni oluşumların ortaya çıkacağı ve dünya siyasetinde devletlerin konumlarının yeniden belirleneceği II. Dünya Savaşı'nın başlaması dünyada birçok yıkıma neden olurken, Suriye açısından bakıldığında ise bağımsızlık mücadelesini kolaylaştıran bir sürecin başlangıcı olmuştur. 1936 yılında yapılan antlaşmada belirlendiği şekliyle 1943 yılında Suriye'de yapılan genel seçimler sonucunda halk, Suriye milliyetçiliği konusunda temkinli davranmış olsa da, Fransız karşıtı grubu destekleyerek Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin kurulmasını sağlamıştır. Yapılan seçimler sonucunda Suriye'de yeni bir dönem başlamıştır. Suriye'de Milliyetçi Cephe'nin iktidarı ele geçirmiş olmasına karşın Fransa henüz tam olarak Suriye'den çekilmiş değildi. Bir yandan Suriye'de meydana gelen gelişmeler Fransa'nın aleyhine işlerken, diğer taraftan ABD ve Sovyetler Birliği'nin Fransız mandası olan Suriye ve Lübnan gibi ülkelerle ilgili aldıkları kararlar Fransa'nın bölgedeki nüfuzunun azalmasına yol açmıştır. Nitekim Sovyetler Birliği ve ABD 1944 yılında Suriye ve Lübnan'ı tanımış bir yıl sonra İngiltere'nin de bu ülkeleri tanınmasıyla Fransa Orta Doğu politikalarında yalnız bırakılmıştır. Bu tanımlar sonucunda Suriye'de işgalci devlet konumuna düşen Fransa, Milliyetçi Cephe Hükümetine kendilerine özel haklar tanımları koşuluyla Suriye'den çekileceklerini bildirmişlerdir. Ancak bu durumu kabul etmeyen Milliyetçi Cephe 1945 yılının Ocak ayında ulusal ordunun kurulduğunu açıklayarak Fransa'ya savaş ilanında bulunmuştur. Milliyetçi Cephe Fransızların ülkelerini terk etmesini istiyorlardı. Fakat Fransa bölgedeki stratejik, ekonomik ve kültürel çıkarlarını koruyan bir antlaşma olmadan Suriye'yi terk etmek istemiyordu.

Suriye'de her geçen gün artan çatışmalara müdahale eden İngiltere, Fransa'yı bölgeye askeri birlik gönderileceği konusunda uyarmış, bunun üzerine General Charles de Gaulle'in ateşkes ilan etmesiyle, Fransa Şubat 1946'da Birleşmiş Milletlerin bölge için öngördüğü çözümü kabul etmiştir. 15 Nisan 1946'da Fransız askerlerinin Suriye'yi terk etmesiyle Suriye'de yirmi beş yıldır hüküm süren Fransız mandası son bulmuştur. Fransa'ya karşı uzun yıllardır sürdürülen bağımsızlık mücadelesinin başarıyla sonuçlanmış olmasına karşın Suriye'de ayrıştırılmaya çalışılan grupların yönetim için birbirleriyle mücadele edecekleri yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde Suriye bağımsız olarak politik varlık olmasına karşın ortak değerlerde birleşmeyi başarabilmiş bağımsız bir topluluk olamamıştır. (Batatu, 1981: 331).

2.1 Suriye'nin Darbelerle Şekillenen Siyasi Geçmişi

1948 yılına kadar Suriye'nin siyasi hayatında daha çok Şamli politikacıların aktif olarak yer aldığı Ulusal Parti ve çoğunluğu Halepli tüccarlardan oluşan Halkçı Parti önemli rol oynamıştır. Fakat günümüzde bile Arap coğrafyasında özellikle de Suriye'de oldukça etkili olan ve neredeyse bu coğrafyanın kaderini belirleyen siyasal oluşumlardan biri olan, Baas Partisi, henüz o dönemin aktif siyasi oluşumlarından biri değildi. Arapça karşılığı 'yeniden doğuş' olan Baas hareketi Arap milliyetçiliği ve sosyalist düşünceleriyle öne çıkan Selahattin Bitar ve Mişel Eflak tarafından 1943 yılında kurulmuştur (Yeşilbursa, 2009: 1332). Baas hareketi, özellikle Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesinden sonra kendisini ifade etme fırsatı bulan Pan-Arap hareketini savunanların örgütlenerek oluşturdukları siyasi yapının genel adı olmuştur (Öztürk, 2012: 123).

Suriye'nin siyasi hayatı özellikle bağımsızlıktan sonra askeri darbelerle şekillenmiştir. Bu durum ülkenin 1954 yılında çoğulcu siyasal yaşama geçmesiyle değişime uğramıştır. Bu dönemde yapılanmaya başlayan Baas Partisi, kimi zaman darbelerin yanında yer alırken bazen de muhalefet eden tarafta yer almış, bunlar yaşanırken de Suriye'de ordunun iktidarı ele geçirme konusundaki öneminin giderek arttığının da farkına varmıştır. 1950'lerin ortalarından başlayarak eski kuşak siyasetçilerle uzlaşamayan üst düzey ordu mensupları için de Baas Partisi ideolojisi önemli olmaya başlamıştır. Baas Partisi'nin iktidara geliş sürecinde özellikle orduyla kurmuş olduğu yakın ilişkiler etkili olmuştur. Orta Doğu ülkelerinde manda

yönetimleri döneminde oluşturulan siyasi ve ekonomik yapılanmaların darbelerle ortadan kaldırılması düşüncesi, daha sonra Arap dünyasındaki birçok devlet tarafından benimsenmeye başlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ordu sadece Suriye’de değil neredeyse bütün Arap dünyasında yönetimde ön plana çıkmaya başlamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri de, bölgede modernleşmeyi sağlayacak bir burjuvazinin olmamasıydı (Özkoç, 2008: 58-59).

1948 yılında tüm Arap dünyasını etkileyen Arap-İsrail savaşından yenik çıkan ve İsrail devletinin kurulmasının önüne geçemeyen Arap ülkeleri açısından ordunun gücünün artırılması düşüncesi daha da önem kazanmıştır. Bu dönemde milliyetçi gruplar da ordudaki siyasi etkinliklerini arttırma yoluna gitmişlerdir. Bu durum Suriye’de var olan hükümetlerin de sorgulanmasına, rejim değişikliği taleplerinin daha sık dile getirilmeye başlamasına neden olmuştur. Baas Partisi savaşta alınan yenilgiden sonra, Cemil Merdam hükümetine karşı kamuoyu oluşturmaya çalışmış, bu dönemde hükümetin siyasal anlamda yaşadığı zayıflamaya paralel olarak ordunun siyasette rolünün artmasıyla Arap dünyasında ilk darbe 30 Mart 1949’da Genelkurmay Başkanı Hüsnü el-Zaim önderliğinde gerçekleştirilmiştir. Baas Partisi’nin kurucularından olan Eflak’ın, Hüsnü el-Zaim’i desteklediğini ilan etmesine rağmen Zaim’in sivil hükümet kurma girişimlerinin sonuçsuz kalması ve bütün yetkileri kendinde topladığı askeri dikta rejimi kurması Eflak’ın desteğini çekmesine neden olmuştur. Zaim’in bununla da kalmayarak Suriye’deki bütün siyasi parti ve organizasyonları yasaklayarak içlerinde Eflak’ın da bulunduğu birçok politikacıyı tutuklatması (Roberts, 1987: 33) ve uyguladığı katı politikalar rejime olan sivil desteğin kaybedilmesine neden olmuş, Zaim’e karşı yapılan yeni bir darbe ile 14 Ağustos 1949’da iktidara el koyulmuştur. Bu dönemde Sami el-Hınnavi’nin, siyasi partilerin örgütlenmesine izin vermesiyle Baas Partisi yeniden yapılanmaya başlamıştır. Ne var ki Kasım 1949’da yapılan seçimlerde Eflak ve Bitar başarı elde edememişlerdir. Ayrıca bu süreçte Hınnavi’nin İngiliz etkisinde olan Irak’la birleşme çabası içinde olması Baasçılar tarafından “emperyalist komplo” olarak değerlendirilmiş ve grup Hınnavi’ye olan desteklerini geri çekmiştir.

19 Aralık 1949’da gerçekleşen üçüncü darbeye Edip Çiçekli’nin önderliğindeki ordu yönetime müdahalede bulunmuştur. Yeni hükümet Halid el- Azm tarafından kurulmuş ve Ekrem el-Havrani de 1950’ye kadar yeni hükümette Savunma Bakanı olarak görev almıştır. Suriye, son bir yıl içerisinde yaşamış olduğu darbelerin de etkisiyle çeşitli gruplar arasında iktidar mücadelelerinin ve kaosun hüküm sürdüğü, toplumsal huzurun ve refahın giderek azaldığı bir ülke haline gelmiştir. Darbeden sonraki bir yılda siyasi gruplar arasındaki anlaşmazlıkların artmasıyla Parlamenter hayata geçişin tam olarak gerçekleştirilememesi üzerine, 1951 yılının Kasım ayında Suriye’nin dördüncü darbesini gerçekleştiren Edip Çiçekli Suriye’deki parlamenter hayata son vermiştir. 1952 yılına gelindiğinde kendi partisi dışındaki tüm siyasi partileri kapatan Çiçekli’nin, yeni bir dikta modelini başlattığı söylenebilir (Makdisi, 1971: 157). 1953 yılında Suriye’de yapılan referandum ile halk başkanlık sistemini benimsemiş aynı zamanda Albay Çiçekli’nin başkanlığına onay vermişti. Fakat başta öğrenciler olmak üzere toplumun geneli idari işleyişten memnun değildi. Bu durumdan rahatsızlık duyan Albay Edip Çiçekli olağanüstü hal ilan etmiş ve orduda yer alan tüm muhalif grupları görevden uzaklaştırmıştır. Ne var ki rejimin kendini korumak adına aldığı tedbirlerin hiç birisi 25 Şubat 1954’te gerçekleştirilen darbeye engel olamamıştır (Anshen, 1956: 168). Bu dönemde Ortadoğu’da yaşanan sürecin değişmez unsurları, darbeler, Batılı ülkelerin müdahaleleri ve siyaseti belirleyen en büyük aktörün ordu olmasıydı.

Arap toplumları Batılı ülkelerin kendi ülkelerine karşı tutumlarından ve İsrail Devleti’nin kurulması konusundaki destekleyici yaklaşımlarından ciddi şekilde rahatsızlık duyuyorlardı, bu durum başta Baas Partisi olmak üzere Batı karşıtı söylemleri ile öne çıkan sol görüşteki

partilerin üye sayılarını artırmalarında ve söylemlerinin giderek daha da benzer hale gelmesinde etkili olmuştur. Böylelikle diğer fraksiyonel oluşumlar birbirine daha da yakınlaşmış bunun sonucunda 1953 yılında Sosyalist Parti Baas Partisi ile birleşmiştir (Seale, 1986: 150). Bu dönem Ortadoğu'da özellikle Irak ve Mısır arasında Arap dünyasının liderliği konusunda bir rekabet ortamının olduğu bir dönemdi. Suriye, bu ortamda antiemperyalist söylemleri ile öne çıkan Cemal Abdul Nasır'ın etkisi ile Mısır'ın yanında yer almayı seçmiştir.

1957 yılına gelindiğinde Suriye'deki egemen güç durumundaki ordu denge politikası ile ülkeyi yönetmeye çalışıyordu. Ordu içerisindeki Baasçı, Nasırcı ve Komünist gruplar farklı görüşler ortaya koyuyor, bu da ülkenin geleceği açısından ümitsizlik yaratıyordu. Özellikle antiemperyalist batı karşıtı söylemleri ile dikkat çeken Baasçılar, Nasırcılarla diğer gruplarla olduklarından daha uyumluydular. Bu nokta da Baasçılar, Arap birliğinin oluşması için Suriye ve Mısır'ın birleşmesi gerektiğini düşünüyorlardı. 1956 yılında başlayıp Süveyş krizi ile sekteye uğrayan görüşmeler 1 Şubat 1958'de Mısır ve Suriye arasında, sonrasında Kuzey Yemen'in de dahil olduğu Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi ile sonuçlanmıştır (Mansfield, 1967: 50-54). Kısa zaman sonra Nasır'ın tüm yetkileri kendinde toplayarak Suriye üzerinde hakimiyet kurmaya çalışmasıyla Suriye bu birliktelikten umduğunu bulamamıştır. Nasır'ın Suriye'deki Baas Partisi de dâhil olmak üzere bütün partileri kapatarak kontrolü kendisinin hâkim olduğu Ulusal Kurtuluş Birliği Suriye Şubesi'ne bırakması Suriyeli orta sınıf tüccar, aydın ve subaylar arasında rahatsızlık yaratmış, bunun sonucunda bir grup Suriyeli subay 28 Eylül 1961'de Nasır'a karşı ayaklanmış ve ayaklanmanın sonrasında da birlik dağılmıştır. Birliğin dağılmasından sonraki bir buçuk yıl, Suriye için yeni bir kaos döneminin başlangıcı olmuştur. 1961 yılının Aralık ayında genel seçimler yapılmış ve yeni bir parlamento oluşturulmuş, ancak yapılan bu seçimler de Suriye'de gelenek haline gelen ordunun siyasette yer alma ve yönetime el koyma durumunu sonlandırmamış, Suriye tarihi bu müdahalelerin pek çoğuna daha tanıklık etmiştir (İnce, 2017: 271).

Suriye Parlamentosu 1962 yılı Ocak ayında yayınladığı kararla, Birleşik Arap Cumhuriyeti döneminde çeşitli sanayi kuruluşları için alınmış olan devletleştirme kararının iptal edildiğini açıklamıştır. Ayrıca bu dönemde uygulanan toprak reformu konusunda toprak ağalarının talepleri doğrultusunda iyileştirmeler yapılmıştır. Alınan kararlar başta askerler olmak üzere toplumun belirli kesimleri üzerinde rahatsızlık yaratarak Suriye siyasi tarihinde bir geleneksel hale gelen askeri müdahalenin yolunu açmıştır. 28 Mart 1962'de yönetime el koyan ordu 14 Aralık 1961'de devlet başkanı olan Nazım El Kudsi'yi görevinden azletmiştir. Fakat halk bu darbeye, önceki darbelerde olduğu gibi sessiz kalmamış, yeni yönetime karşı gösteriler düzenleyerek, Kudsi'yi geri istemiştir. Gösterilerin şiddetlenmesi üzerine 5 Nisan 1962 tarihinde yedi subaydan oluşan grup yeni bir darbe daha yaparak, 10 Nisan 1962'de Kudsi'yi devlet başkanı olarak atamıştır (Emadi, 2001: 104).

Suriye'deki sivil siyasi hayatta olduğu gibi 1962 yılının sonlarına doğru ordu içerisinde de farklı fraksiyonların varlığı ortaya çıkmıştır. Ordu içerisinde özellikle Nasır ekolünü benimseyen askerler ile karşıtları iki ayrı devlet yapılanması gibi davranarak, sahip oldukları lojistik güçleri birbirlerine karşı kullanmışlardır. İki grup arasında yaşanan çatışmanın her geçen gün artması ülkede huzur ve istikrar ortamının bozulmasına neden olmuştur. Halkın yaşam standartlarının her geçen gün daha da kötüye gitmesi, siyasi çözüm arayışlarının başarılı olamaması sonucunda oluşan istikrarsız ortam 1963 yılının ilk günlerinde, 1962 darbesinde yer alan askerlerin bir bölümünün darbe girişimiyle sonuçlanmıştır. Fakat bu darbe girişimi başarılı olamamış, hükümet yönetime el koyma geleneğini ortadan kaldırmak adına yüz yirmi subayı ordudan uzaklaştırmıştır. Yaşanan gelişmelerin hemen

ardından Baas'ın kurucularından Salahaddin Bitar Başbakanlık koltuğuna oturmuştur. Bu gelişme gelecekte Suriye tarihi açısından önemli roller üstlenecek olan Baasçı ideoloji açısından büyük önem taşıyordu. Nasır yaşanan gelişmeleri memnuniyetle karşılamıştır. Bunun nedeni, Bitar'ın Arap birliğini savunan ekolden geliyor olmasıydı. Kısa zaman sonra Bitar'ın hükümete Nasır yanlısı beş bakan ataması Nasır karşıtlarını oldukça rahatsız etmiştir. Yaşanan bu rahatsızlık yeni atanan beş bakanın istifa etmesinin yanı sıra ordudan da Nasır yanlısı yaklaşık bin subayın uzaklaştırılmasıyla sonuçlanmıştır. Buna rağmen ordu içinde bulunan gizli Nasır yanlısı olan iki bin asker 1963 Temmuzunda yeni bir darbe girişiminde bulunmuşlar (Milliyet Gazetesi, 24 Temmuz, 1963: 2) fakat bu girişim Baas'ın Askeri Komitesi tarafından görevlendirilmiş olan Tuğgeneral Emin el-Hafız tarafından bastırılmıştır. Yaşanan çatışmaların ardından El-Hafız tüm gücü ele geçirerek Bitar'ı hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Ancak aynı zamanda hem Baas'ın askeri kanadının hem de radikal Marksist siyasetçilerin desteğini alan Hafız kısa zaman sonra Başbakanlık koltuğuna oturmuştur Hafız Esad, Baas'ın köklerinden gelen anlayışın ilerisinde yeni bir Baas doktrini ortaya atarak, bir Arap birliğinden çok düşüncüyü ortaya koymuştur. El-Hafız yeni oluşturduğu doktrin ile bir taraftan toplumun farklı kesimlerinden taraftar toplarken, diğer yandan Baas'ın eski yöneticilerinden Bitar'ı kabineden çıkararak, Eflâk'ı da ülke dışına sürgüne göndererek eski Baas'çıların tepkisine neden olmuştur (Mason, 1988: 62). Ayrıca El Hafız'ın o dönemin genelkurmay başkanı olan Salah Cedid ile Baas Politikaları konusundaki farklı düşüncelere sahip olması, iktidara kimin geleceği konusunda yaşadıkları anlaşmazlık ve aralarındaki kişisel rekabet de orduda ayrışmalara neden olmuştur. Nusayri ve Dürzi subayların çoğunluğu Cedid'i desteklerken, eski Baasçılar Emin el-Hafız'ı destekliyordu. İki grup arasında yaşanan mücadeleyi Emin el-Hafız'ın kazandığı söylenirken, Cedid'in tarafında yer alan askerler 23 Şubat 1966 günü Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasından sonraki on üçüncü darbeyi gerçekleştirmişlerdir (Mc Gowan, 1988: 37). Bu gruplar arasında yaşanan güç mücadelesi, Baas Partisi'nin askeri kanadının iktidarı ele geçirmesi ile Emin el-Hafız ile Eski Muhafızların yenilgisi ile sonuçlanırken, halk iki grubu da desteklememiştir. Bu darbeden sonra daha da güçlenen Baas İktidarı kurumsallaşmasını kesin bir biçimde tamamlayarak Suriye'nin gelecekteki sürecinin belirleyici unsuru haline gelmiştir.

2.2 Hafız Esad Dönemi

Hafız Esad 1930 yılında Lazkiye yakınlarında Nusayri bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir (Erhan, 2000: 162). Öğrenciliği sırasında Baas Partisi'ne katılan ve Suriye Hava Kuvvetlerinde teğmen olarak görev yapan Esad, 1963'te gerçekleştirilen Baas darbesinin ardından Suriye Hava Kuvvetleri'nin başına getirilmiştir. 1966 darbesinden sonra Savunma Bakanı olan Hafız Esad, bu noktadan itibaren ülkede popülerliğini giderek artırmıştır. Dönemin Genel Kurmay Başkanı Salah Cedid'i deviren Esad (Barmin, "Short History Of Syria's Brutal First Family", 2013), 1970 yılında parti içinde gerçekleştirilen başka bir askeri darbeyle hem partinin hem de ülkenin başına geçmiştir (Harvard Divinity School, The Baath Party in Syria, 2016). Liderliğinin ilk yıllarında Baas Partisi'ni devletin ve toplumun tek lideri konumuna getirerek, diğer siyasi partileri yasa dışı ilan etmiştir.

Hafız Esad 1962'lara kadar Suriye'de hakim olan, ulusal siyasal partilerin bölgesel çıkarları temsil etmesi ve bu partilerin ancak belirli bölgelerde ve belirli gruplar tarafından benimseniyor olması anlayışının değişmesi gerektiğine inanıyordu. (Van Dam, 2000: 24). Bu anlamda geleneksel bağlılıkların ortadan kaldırılarak ulusal anlamda bir bütünleşmenin gerçekleştirilebilmesi yönünde önemli adımlar atmıştır. Esad iktidara geldikten hemen sonra Baas Partisi önderliğinde, içerisinde Suriye Arap Sosyalist Birliği, Sosyalist Birlik hareketi, Arap Sosyalist Partisi ve Nasırcı grubun yer aldığı Ulusal İlerici Cephe adında bir grup

oluşturmuştur (Arı, 2005: 465). Bu yeni oluşumun amacı muhalefeti etkisiz hale getirerek rejimi güçlendirmektir. Esad başkanlığında oluşturulan on sekiz üyeden oluşan ve dokuz üyesi Baas Partili olan bu yeni oluşum, Suriye’de bulunan en önemli otorite makamı olmuştur (Şen, 2004: 274). Esad bu noktada siyasi anlamda desteğini arttırmak amacıyla, 85’i Baas, 40’ı milliyetçi ve sol parti üyesi, 48’i işçi örgütü, meslek birlikleri organizasyonlarının temsilcilerinden ve köylülerden oluşan 173 sandalyeden oluşan Halk Meclisi’ni oluşturmuştur (Şen, 2004: 273).

Rejim, ihtiyaç duyduğu güç konusunda ordudan destek alırken, toplumsal boyutta ise özellikle Baas Partisini ve sivil toplum örgütlerini birer meşruiyet aracı olarak işlevsel kılmayı amaçlamıştır. Esad’ın güç kaynaklarından üçüncüsünü ise güçlü istihbarat ağı oluşturmuştur (Arı, 2005: 466). Bu güç kaynaklarının desteği ile Suriye’yi yönetirken iki temel prensip Esad’ın kararlarına yön vermiştir. Bunlardan ilki: yönetimine karşı oluşabilecek herhangi bir tehdidin doğmasına izin vermemek; ikincisi ise uyguladığı politikalarla halkın desteğini sağlamaktır (Şen, 2004: 273). Fakat Esad ulusal birliği sağlama hedefini yerine getirirken bunu çoğulcu bir siyasal ve toplumsal yapı içerisinde demokratik yollarla değil, daha çok otoriter yöntemleri kullanarak gerçekleştirmiştir. Baas Partisi, bu süreçte özellikle toplumsal destek ve meşruiyet noktasında rejim açısından önemli bir konuma sahip olmuştur (Maoz, 1991: 299). Hafız Esad döneminde, devletin halk nezdinde meşruluğunu sağlamak, rejimi toplumun gözünde güçlendirmek, rejimin öngördüğü kültürün ve ideolojinin toplumsallaştırılmasını sağlamak gibi işlevlere sahip olan sivil toplum kuruluşları devletle organik ilişkiler içinde olmuştur (Sarı, 2011: 68). Esad’ın, Suriye’de toplumsal bütünlüğü sağlama çabalarından biri de, halkın belirli bir kesimini ifade eden tanımlamaları ortadan kaldırarak daha tarafsız, Arap ortak kimliğine daha çok vurgu yapan isimlerin kullanılmaya başlanması olmuştur. Bunun örneklerinden biri; coğrafi alanlar için kullanılan terimlerde olmuştur. Hangi dine mensup olursa olsun, Suriye’de yaşayan tüm Arapların eşit olduğunu vurgulamak adına, Cebel el-Dürüz (Dürzi Dağı) yerine Cebel el-Arab (Arap Dağı) ifadesini kullanmayı tercih etmişlerdir (Van Dam, 2000: 26).

Suriye Devlet Başkanı olduktan sonra Hafız Esad eğitilmiş oluşu ve mütevazılığıyla ilk başlarda Sunni kesim de dahil olmak üzere halkın desteğini kazanmış olsa da, 1969 yılında devlet başkanının Müslüman olma koşulunun anayasadan kaldırılmasıyla özellikle sunni halk arasında tedirginlik yaratmıştır. Bunun üzerine 1973 yılındaki yeni anayasada devlet başkanının Müslüman olması koşulu yer almış, ayrıca kilit noktalarda olmasa da orduda ve kabinede Sünni Müslümanlara yer verilmiştir. Daha sonraki süreçte Hac ziyareti yapan Esad Sünnilere ait olarak bilinen camilerde namaz kılarak mezhepsel farklılıkların önemli bir sorun teşkil etmediği izlenimi yaratmaya çalışmıştır (Koyuncu, 2017: 22).

Esad’ın amacı, yönetimi altında bulunan Suriye’de ulusal bütünleşmeyi sağlayarak bir ulus devlet oluşturmaktır. Bu noktada başarılı olamamıştır. Bunun nedeni; Esad’ın kendisinin de iktidarının da temelde ortadan kaldırmak istediği sosyal bağlılıklar üzerine kurulu olmasıdır. Yönetimde Esad’ın yanında yer alanlar genellikle yakın çevresinden oluşuyordu. Bu dönemde özellikle Lazkiyeliler yönetim kademesinde aktif olarak görev almışlardır. Hatta bu nedenle Esad yönetimini “Lazkiyelilerin yönetimi” olarak adlandıranlar olmuştur. Uygulamış olduğu tüm kısıtlamalara rağmen Esad, yönetimine yönelik muhalefet hareketlerini bastırmayı başaramamış, rejime duyulan tepkilerin dinmemesi bu dönemde toplumsal bütünleşmenin başarıya ulaşamadığını da göstermiştir. Özellikle Sünni İslami muhalefetin daha da güçlenerek etkisini artırması ve toplum nezdinde kabul görmesi, Esad Rejiminin Suriye’de tam olarak kabul görmediğinin göstergelerinden biri olmuştur (Koyuncu, 2017: 23). Bunun yanında Mezhep ayrımcılığı, yolsuzluk ve parti içi disiplinsizliğin artması Esad’ın oluşturmak istediği ulusal birlik ve meşruiyetin artık

mümkün olmadığını gösteriyordu. Tüm bu olumsuzluklar karşısında Esad 1970'lerin sonunda yolsuzlukla mücadele kampanyaları başlatmış (Van Dam, 2000: 165), fakat yeterince başarılı olamamıştır. Suriye'nin Birleşmiş Milletlerdeki daimi temsilcisi Hammud el-Şufi, bu başarısızlıkların nedenini yaptığı konuşmada: *''Demokratik yöntemler kullanılmadığı sürece, yolsuzluk, görevi kötüye kullanma ve rüşvet kontrol altına alınamaz. Esad'ın yakın geçmişte başlattığı yönetimi yolsuzluktan arındırma hareketi, onun devlet ve orduda yerlerini garantilediği kişisel dost ve akrabalarını zor duruma sokacağı anlaşılır anlaşılmaz durduruldu''* diyerek açıklamıştır. (Van Dam, 2000: 166).

İlk dönemlerde Esad rejiminin sağladığı ekonomik rahatlama 1980'li yıllarla birlikte İran-İrak savaşında Esad'ın Irak'a karşı Arap olmayan İran'ı desteklemesiyle Arap dünyasından aldığı ekonomik yardımların kesintiye uğraması ve İsrail ile girişilen savaşta gelirlerin büyük kısmının savunmaya aktarılması sonucu giderek azalmaya başlamıştır. Yaşanan toplumsal sorunların yanında ekonomik ve siyasi sorunların varlığı Suriye'nin gerek ulusal ve gerekse bölgesel anlamdaki bütünleşme sürecini olumsuz yönde etkilemiştir. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen Esad'ın kısmen de olsa, Suriye'ye bir kimlik ve itibar kazandırdığı söylenebilir. İlk başta hedeflenenin çok uzağında olmasına rağmen, ulusal siyasette geleneksel-bölgesel farklılıklar eskiye oranla daha az etkili olmaya başlamış, fakat bu bir ulusal kimliğe dönüşmemiştir. Bunun yanında Esad Suriye'de devraldığı istikrarsız rejimi özellikle Nusayri subaylara yönelik uyguladığı neo-patrimonyal politikalarla başkanlık monarşisi merkezli bir sisteme dönüştürmüştür.

Sistemin ekonomik anlamda sıkıntı yaşamaya başlaması 1980'lerin sonunda ortaya çıkan ekonomik krizle başlamıştır. Krizi önlemek adına alınan önlemler arasında kamu sektörünü masraftan kısma politikası da yer almıştır, aynı zamanda sosyal yardımlar durdurulmuş ve devlet tarafından istihdam edilen orta sınıfın alım gücü dondurulmuştur. Rejimde krize çözüm olarak alınan tek ortak karar ise özel sermayeye dayalı yatırımların artırılması olmuştur. Ancak rejim tam bir ekonomik liberalleşme modeline direnmiştir (Hinnebusch, 2012: 98).

Ülkede gitgide yükselen tansiyon şiddetin giderek arttığı bir isyana dönüşmüş, bu isyanın baş aktörlerini ise Esad rejiminin meşruiyetini sorgulayan Müslüman Kardeşler örgütü oluşturmuştur (Pierret, 2014: 2). 1960'lı yıllarda yaşanan Baas darbesinin etkisiyle faaliyetlerini yer altında sürdüren Müslüman Kardeşler, bölgede 1970'li yıllarda yükselişe geçen İslami düşüncenin de etkisiyle Hafız Esad tarafından oluşturulan ve özgürlüklerin oldukça sınırlı olduğu bu ortamda güçlerini yeniden pekiştirmeyi başarmışlardır. Hafız Esad başkanlığının ilk dönemlerinde, başta Müslüman Kardeşler olmak üzere diğer Sünni grupların ülkeyi bir İslam Cumhuriyeti olarak tanımlamaya çalışmalarına direnmiş, buna rağmen devlet başkanının Müslüman olması gerektiği şeklinde anayasal bir zorunluluk getirmiştir. Yaşanan bu gelişmeler örgüt içinde daha eylemci bir yolu seçenlerin oluşturduğu askeri bir kanadın oluşmasına yol açmıştır (Hinnebusch, 2012: 65-89). Müslüman kardeşler içinde oluşturulan bu askeri kanat rejim karşıtı birçok bombalı saldırı ve suikast girişiminde bulunmuştur. 1980'li yıllarla birlikte ülkenin kuzeyinde yer alan Halep ve Hama gibi şehirler öğrencilerin, meslek kuruluşlarının ve hatta tüccarların da katıldığı pek çok protestoya tanıklık etmiştir. Esad Rejimi isyanları çoğunlukla askeri güç kullanarak bastırmıştır. 1979 yılında Müslüman Kardeşlerin Halep'te askeri eğitim gören 80'nin üzerinde askeri okul öğrencisini öldürmesi üzerine Esad 1980 yılında çıkardığı yeni bir kanunla Müslüman Kardeşlere üye olmayı büyük suçlar kapsamında değerlendirmeye başlamıştır. Bunlara rağmen Müslüman Kardeşler faaliyetlerini yeraltı örgütü olarak sürdürmeye devam etmiştir. 1982 yılında Hama'da on binlerce insanın rejim güçleri tarafından öldürülmesinin ardından

Müslüman Kardeşler üyeleri ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır (Rakipoğlu, Telci, 2018: 152).

Günümüz Suriye'sinin rejimini şekillendiren, Suriye siyasi tarihine damgasını vuran Hafız Esad'ın 10 Haziran 2000 tarihindeki ölümü ülke tarihinde bir dönemin sonu ve yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Esad öldüğünde kendisinden sonra iktidarı devralacak oğluna; Baas Partisi, ordu ve istihbarat servisleri içinde Nusayrilerin tartışılmaz üstünlüğünün olduğu bir devlet bırakmıştır.

2.3 Beşar Esad Dönemi

Hafız Esad'ın 1970 yılının Kasım ayında iktidara gelmesinden sonra Suriye, görece istikrarlı bir süreç yaşayarak devlet olarak kesin şeklini almaya başlamıştı. Hafız Esad, Suriye'de ideolojik anlamda; Pan-Arabizme ve Doğu Avrupa Sosyalizmine, İsrail ve Batı karşıtlığına dayandırdığı bir yapı oluşturmaya çalışmıştır. Bu yapı aynı zamanda kurumsallaşmadan uzak, devlet yapılanmasında önemli görevlere çoğunlukla Nusayrilerin getirildiği, fakat diğer azınlıkların ve kırsal kesimde yaşayan Sünnilerin kısmen daha az varlık gösterebildikleri bir sisteme sahip olmuştur (Ataman, 2012: 23).

Beşar Esad'ın başkanlık makamına gelmesi daha önceden planlanan bir durum olmamakla birlikte (BBC news, 2018) varis olarak belirlenen abisinin beklenmedik bir şekilde ölümünün ardından İngiltere'den Suriye'ye çağrılan Beşar Esad, Hafız Esad'ın yerine başa geçmiştir. Beşar Esad iktidara geldikten hemen sonra Suriye'nin iç dinamiklerinde önemli ikilemler ve kırılmalarla yüzleşmek durumunda kalmıştır. Bu noktada özellikle baba Esad döneminden kalan yönetim kadrosunun siyasi yapı içerisinde hala merkezde yer alıyor olması Beşar Esad'ın kitlelerin desteğini alarak meşrutiyetini sağlamasının önündeki en büyük engeli oluşturuyordu (George, 2003: 161). Devlet kademelerinde önemli görevlerde yer alan yaş ortalaması bir hayli yüksek olan bu kadronun Beşar Esad gibi genç ve yeni açılımlar ve reformlar konusunda istekli bir liderle izleyecekleri siyaset konusunda ne kadar uyumlu olacakları tartışma konusu olmuştur. Her ne kadar Esad yenilikçi bir siyaset izlemekten yana olsa da halk üzerinde etkili olan bu kesimin köklü değişimlere karşı çıkmaları Beşar Esad'ın amaçlarını yerine getirmesini zorlaştırıyordu (George, 2003: 161).

Tüm bu engellemelere rağmen göreve geldiği ilk dönemde bazı alanlarda reform yapma ve demokratikleşme yönünde kararlar alması sadece Suriyelilerin değil, uluslararası toplumunda bu konuda ümitlenmesine neden olmuştur. Beşar Esad babasının döneminden kalan iktidar kadrolarında da çok büyük olmamakla birlikte değişiklikler yapmayı başarmıştır (Aras, Toktaş, 2008: 42). İç politikada yaşanan bu gelişmeler aynı zamanda dış politikayı da belirleyen ana unsurları oluşturmuş, Beşar Esad içeride çizmeye çalıştığı ılımlı ve şeffaf görüntüyü dış politikada da oluşturmaya çalışarak küresel ve bölgesel dengelerin gözetildiği nitelikli bir politika izlemeye çalışmıştır. Fakat tüm bu gelişmelere rağmen Beşar Esad ne iç politikada ne de dış politikada tam anlamıyla Hafız Esad'ın gölgesinden kurtulmayı başaramamıştır.

Beşar Esad bu dönemde Suriye ile diğer Arap devletleri arasındaki işbirliğini geliştirme gayreti içinde olmuş, ticari ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesi yönünde çeşitli anlaşmalar imzalanarak, ulusal çıkarları maksimize edilebilecek bir anlayış benimsenmiştir. Bunun yanında iç politikada daha demokratik ve şeffaf bir yönetim oluşturmaya çalıştığı yönünde bir izlenim oluşturmaya çalışsa da Beşar Esad iç politikada köklü değişimler gerçekleştirememiştir. Bu dönemde Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslimin) başta olmak üzere Suriye içindeki islami hareketlere yönelik sergilenen sert tavır Suriye'de bu grupların hala rejim için tehlike olarak görüldüğünün en büyük göstergesi olmuştur. Hamas ve Hizbullah gibi örgütlere açıktan destek veren hatta bu örgütlerin liderlerinin Şam'da ikamet

etmesine izin veren Suriye yönetimi kendi iç dinamiklerinin ortaya çıkardığı her türlü İslami harekete karşı çıkararak ağır yaptırımlar uygulamıştır. Bu açıdan bakıldığında dış güvenlik açısından Hamas ve Hizbullah gibi örgütler İsrail'e karşı denge unsuru olması için desteklenirken, Suriye içindeki oluşumlara sert müdahalelerde bulunulması Suriye'de henüz her şeyin tam olarak değişmediğini gösteriyordu.

2000 yılının Mayıs ayında başa geçtiğinde halkın büyük bir bölümü Beşar Esad'ın başkan olmasını olumlu bir gelişme olarak karşılamıştır (Hinnebusch, 2012: 95). Nitekim Esad başkan olarak yaptığı ilk konuşmada, ekonomiyi modernleştirme, yolsuzluklarla mücadele etme ve kendilerine özgü demokratikleşme sürecini gerçekleştirmekte dâhil olmak üzere pek çok konuda reformlar yapılacağına sözünü vermiştir (Özdemir, 2016: 88). Beşar Esad başa geldikten sonra Suriye'de bir takım neo-liberal reformlar gerçekleştirmiş ancak bu reformları sosyal refah politikalarıyla destekleyememiştir. Bu durum ülke içinde işsizliğin, yoksulluğun ve gelir dağılımındaki dengesizliğin daha da artmasına neden olmuştur. (Polk, Understanding Syria: From Pre-Civil War to Post-Assad, 2013). Yaşanan ekonomik sorunlar 2011 yılında Esad rejimine karşı başlayan ayaklanmaların en büyük nedenlerinden birisi olmuştur. Ancak tek başına ekonomik nedenler isyanın başlamasını açıklayamamaktadır (Butter, 2015: 7). Suriye'nin komşusu Lübnan'da 2005 yılında gerçekleşen Sedir Devrimi'nin ardından, Suriye yanlısı rejimin düşmesiyle birlikte Suriye, askeri gücünü ülkeden çekmiş, bu da Esad'ın politik gücünün (2007 yılında yeniden seçilmesine rağmen) gözle görülür bir şekilde azalmasına neden olmuştur (Barmin, "Short History Of Syria's Brutal First Family", 2013). Gücünü tekrar kazanmak isteyen Beşar Esad, bu noktada muhalefete karşı uzlaştırıcı önlemler almıştır. Bunların başında Müslüman Kardeşlerin siyasi faaliyetlerde bulunmasına izin vermek ve Lübnan'da bulunan askeri gücü geri çekmek gelmektedir. Beşar Esad, bir yandan yaptığı reformlarla ve seçimlerle meşruluğunu sağlamaya çalışırken, bir yandan da babasının yolundan giderek otoriter rejimin devamlılığını sağlamıştır.

Suriye'de 2000 yılında Hafız Esad'ın ölümünün ardından başlayan yoğun muhalefet hareketiyle birlikte başlayan politik liberalleşme dönemi Şam Baharı olarak adlandırılmıştır. Hareket, içlerinde Michel Kito'nun da bulunduğu bazı entelektüeller tarafından sosyal ve siyasi meselelerin açık bir şekilde tartışılmasını sağlayabilecek resmi olmayan politik forumların kurulması ve gerekli görülen reformların yapılması talebiyle ortaya çıkmıştır. Bu taleplerin rejim tarafından resmi olarak kabul edilmemiş olmalarına rağmen çok geçmeden bir dizi reform halka ilan edilmiştir. Fakat yapılan bu küçük ölçekli reformlar kısa süre içinde geri çekilerek muhalif hareketler milli birlik ve istikrarı korumak adına şiddet kullanılarak bastırılmıştır (Carnegie Middle East Center, The Damascus Spring, 2012).

Baba Esad'ın yaptığı gibi Beşar de rejimini seçimler aracılığıyla kamuoyu nezdinde meşru kılmaya çalışmıştır. Fakat gerek siyasal katılımın az olması, gerekse alınan bazı sert politik önlemler rejimin giderek daha da otoriter olmasına neden olmuştur (Polk, Understanding Syria: From Pre-Civil War to Post-Assad, 2013). Tüm bunlar yaşanırken olağanüstü hal durumunun ülkede etkin bir şekilde devam etmesiyle, kolluk kuvvetleri tutuklama emri olmaksızın insanları tutuklamaya başlamış, özellikle İslamcılar ve Kürtlerden oluşan muhalif gruplar uzun süre hapis altında tutulmuşlardır. Bunun yanı sıra ekonomik liberalleşme için atılan adımların halka çözüm sunmaktan uzak olması ve daha çok rejim ile iş birliği içinde olanların işine yaramış olması (BBC News, 2018). Dera'da siyasi duvar yazıları yazan gençlerin tutuklanması ve (Özdemir, 2016: 90) siyasi suçluların serbest bırakılması için yapılan gösteriler sırasında rejim güçlerinin halka karşı sert uygulamalarda bulunmaları ülke genelinde çeşitli gösterilerin başlamasına sebep olmuştur. Başkan Esad bu duruma öncelikle reformlarla cevap vermiştir. Pek çok siyasi suçluyu serbest bırakmış, hükümeti feshetmiş ve

48 yıldır devam eden olağanüstü hal durumuna son vermiştir (BBC News, Syria Profile-Timeline, 2016). Öncelikle reform fikriyle ortaya çıkan Esad, protestocuların radikal Müslümanlar olduğunu ve amaçlarının hükümeti devirmek olduğunu iddia ederek çok geçmeden gösterilere şiddetle cevap vermiştir (Harvard Divinity School, Syria Country Profile, 2016).

3. Suriye’de İç Savaşın Başlaması ve Cenevre Görüşmeleri

Arap Baharı adı altında başlayan isyanlar; Tunus ve Mısır’da iç dinamiklerin etkisiyle; Yemen ve Bahrein’de Körfez İşbirliği Örgütü aracılığıyla bölgesel dinamiklerle, Libya’da ise BM Güvenlik Konseyi’nin 1970 ve 1973 sayılı kararları ve NATO’nun etkisiyle uluslararası dinamikler tarafından sonuca ulaştırılmıştır.

Tüm bölgeye yayılan isyan dalgası 18 Mart 2011’den itibaren Suriye’de de etkili olmaya başladığında sürecin iç dinamiklerin etkisiyle mi yoksa dış dinamiklerle mi şekilleneceği konusu belirsizliğini koruyordu. Bunun nedeni diğer beş Arap ülkesinde halkın isyan ettiği yönetimlerin Amerikan yanlısı olması ve İsrail’in varlığını ve güvenliğini garanti altına alan Camp David antlaşmasına uyumlu olmalarıydı. Suriye’de durum demokratik standartlar açısından isyanların yaşandığı diğer ülkelerden farklı olmasa da bu parametre açısından bir istisna oluşturuyordu. Ayrıca Suriye, Filistin ve Lübnan’daki direnişlere destek verdiği için dolaylı olarak bölge halklarının gözünde saygın bir konuma sahipti. İsrail ve Amerikan karşıtlığının bölge halklarının lider tercihleri üzerindeki etkisi, Suriye’de başlayan isyan sürecinin Tunus ve Mısır’da olduğu gibi sadece yerel dinamiklerle sonuca ulaşamayacağına ve dış dinamiklerin de sürece dahil olacağına dair bir fikir veriyordu. Dolayısıyla bölgede başlayan isyanların kademeli olarak ABD karşıtlığı yerine liberal değerlere yöneltilmesi, Suriye’deki isyanın dış dinamiklerle de desteklenmesi bu iç sorunun uluslararası krize dönüşmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. En başından beri Suriye yönetimini kendi bölgesel politikalarının önünde bir engel olarak gören ABD ve müttefikleri, bölge halkının nezdinde adeta bir kurtarıcı imajı oluşturarak Suriye’de başlayan isyanı kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde yönetmeye çalışmışlardır (Dursunoğlu, Eren, 2014: 145).

Arap Baharı olarak adlandırılan süreçte Libya dışında yoğun çatışma ve şiddet olayları yaşanmamasına karşın, Suriye’de yaşanan ayaklanma bölge dengelerini tümenden değiştirerek, beklenin aksine çok daha uzun bir sürecin başlangıcı olmuştur. Diğer ülkelerde olduğu gibi Suriye’nin de rejimin mevcudiyetini koruma konusunda yalnız olmaması ve iç politikada Esad’ın kendini meşru kılan unsurları elinde bulunduruyor olması protestoların yoğun bir çatışma alanına evrilmesinde etkili olmuştur. Özellikle dış aktörlerin de sürece dahil olarak Suriye politikalarında aktif olarak yer almaya başlaması sürecin bugünkü noktaya gelmesinde önemli rol oynamıştır (International Crisis Group, 2011).

İsyan sürecinin yaşandığı altı Arap ülkesine en son dahil olan Suriye’de yönetim karşıtı gösteriler, Tunus ve Mısır’da başarıyla sonuçlanan kitlesel halk hareketinden etkilenerek başlamıştır. Tunus ve Mısır’da yaşanan iktidar değişikliklerinin ardından muhalifler ve onların yanında yer alan Batı dünyası yaşanan değişim rüzgarının Suriye’ye de yönelmesi için çaba sarf etmiş, özellikle de ABD Suriye’nin Hizbullah ve Hamas’la olan ilişkileri nedeniyle Suriye’deki rejim değişikliğini gündemine almıştır (Dursunoğlu, Eren, 2014: 29).

Suriye’de olaylar, 2011 yılının Mart ayında Dera kentinde duvarlara rejim karşıtı yazılar yazan birkaç gencin tutuklanması üzerine yapılan protestolarla başlamıştır. Bu protestoların Esad rejimine karşı olan muhalifler tarafından da benimsenmesi ve muhaliflerin diğer ülkelerde yaşanan Arap Baharı Süreçlerinden de aldıkları cesaretle protestolar kısa sürede diğer kentlere yayılmıştır. Muhalifler, 15 Mart gününü “öfke günü” ilan ederek ülke genelinde birçok kentte büyük çaplı gösteriler düzenlemişlerdir. 18 Mart günü Cuma namazı

sonrasında Suriye'nin büyük şehirleri olan Şam, Lazkiye, Halep, Humus, Hamas ve Banyas gibi birçok şehirde Suriye'nin yakın tarihindeki en büyük protestolar yaşanmış, polis kuvvetlerinin olaylara sert müdahalede bulunması muhaliflerin bir kısmının hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Bir sonraki gün protestolar sırasında öldürülenlerin cenaze törenleri sırasında çatışmaların daha da artması Suriye'yi iç savaşa götüren sürecin başlangıcı olmuştur. Olayların başladığı ilk dönemde Esad yönetimi protestoları ciddiye almamış ve protestocuları "Emperyalist güçlerin kuklası teröristler" olarak nitelendirmiştir. Bu dönemde Suriyeli muhalifler arasında dış müdahale çağrıları yükselmeye başlamış, eski bir parlamenter olan el-Humsi 25 Mart tarihinde Kanada'dan Reuters'a yaptığı açıklamada: Suriye'deki katliamların sona erdirilmesi için, uluslararası müdahalenin zorunlu olduğunu dile getirmiştir (Dursunoğlu, Eren, 2014: 52).

Aynı gün Suriye konusunda açıklama yapan ABD savunma bakanı Robert Gates; Suriye'den Mısır modelinin uygulamasını, ordunun göstericilere ateş açmamasını ve cumhurbaşkanının görevi bırakmasını istemiştir. Yapılan açıklamada aynı zamanda Suriyeli göstericilerin maruz kaldığı şiddette kınanmıştır. AB ülkeleri ise Suriye'de yaşanan olaylar üzerine 26 Mart'ta yaptıkları açıklamalarda Suriye yönetiminden; muhalefet ile diyalog sürecini başlatarak, halk tarafından talep edilen reformların gerçekleştirilmesini istemişlerdir (Dursunoğlu, Eren, 2014: 56). Suriye'de gerilimin her geçen gün daha da tırmanması sonucu rejim, yabancı basına sınırlandırmalar getirmiş, Reuters'ı yalan haber yapmakla suçlayarak muhabirini sınır dışı etmiştir (Dursunoğlu, Eren, 2014: 58). Olayların kısa sürede büyüyerek ciddi boyutlara ulaşması sonucu Esad, protestoları sona erdirmek için bir dizi reform yapmıştır. Bu reformlar arasında; askerlik süresinin yirmi bir aydan on sekiz aya indirilmesi, olaylara sert müdahalede bulunan Dera valisinin halkın isteği üzerine görevden alınması, bazı suçları içeren kısmi affın kabul edilmesi ve yönetim kadrolarında yenilik yapılması gibi değişiklikler yer alıyordu. Bunların yanı sıra Suriye'de 1963 yılından bu yana yürürlükte olan olağanüstü hal uygulamasının kaldırılıp yeni bir anayasa yapılması da gündeme gelmiştir. Ayrıca yolsuzluklarla mücadele için etkin mekanizmaların kullanılması, siyasi partilere ilişkin yeni düzenlemelerin yapılması ve gelişti güzel tutuklamalara engel olunması gibi kararların alınması da bu yönde atılan diğer adımlar olmuştur. Büyüyen olayları yatıştırmak amacıyla iki yüz altmış tutuklu serbest bırakılmış ve yıllardır bu konuda çaba içinde olan Kürtlere vatandaşlık hakkı tanınmıştır (Suriye Krizinin Kronolojisi, 2015). Fakat Esad'ın muhalifleri yatıştırmak amacıyla attığı bu adımlar, muhalifler tarafından yeterli ve samimi bulunmamış ve olayları yatıştırma konusunda da başarılı olamamıştır. Bunun sonucunda Esad yönetimi protestoculara karşı olan tutumunu daha da sertleştirerek protestoculara karşı şiddet uygulamıştır. Bu noktada Suriye'de gerginlik giderek artmış ve durum bir iç savaşa evrilmiştir. Esad Rejiminin halka karşı sert tutumu karşısında dünyadan çok sayıda tepki gelmesine karşın protestolar Esad güçleri tarafından sert bir şekilde bastırılmaya devam edilmiş ve binlerce insan öldürülmüş, milyonlarca insan da katliamlardan kurtulmak için ülkelerini terk etmek zorunda kalmıştır. Olayların artış göstermesi üzerine ABD konuyu BM gündemine taşımış, Arap Birliği ülkeleriyle ve Türkiye ile yakın temaslara başlamıştır. Obama Doktrini olarak da bilinen yeni ABD dış politikasına (Furkan, 2016, Obama Doktrini,) uygun şekilde, Obama yönetimi Suriye konusunda özellikle bölgesel inisiyatifler geliştirilmesini ve diplomatik çabalara öncelik verilmesini desteklemiştir.

Bu dönemde, Arap dünyasında İsrail karşıtı bir imaj çizen Türkiye de, Suriye'de başlayan isyanın önce bölgesel daha sonra da uluslararası bir soruna dönüşmesinde rol oynamıştır. Türkiye'nin soruna müdahil olurken dayandığı argüman; Suriye ile iyi ilişkiler içinde olması (ortak bakanlar kurulu toplantısı v.s), aynı zamanda bölgede yaşanacak olaylardan en çok etkilenecek ülke olmasıydı. Nitekim Suriye'deki olaylara ilk müdahil olan ülkelerden biri

Türkiye olmuştur (Dursunoğlu, Eren, 2014: 146). Fakat, Ankara'nın öngördüğü 'yumuşak darbe' planının Şam tarafından reddedilmesi üzerine, dönem başkanlığını Katar'ın yaptığı Arap birliği devreye girerek Suriye'de yaşanan krize çözüm olarak cumhurbaşkanının yetkilerini devrederek çekilmesini öngören bir 'yumuşak devrim' şekli olarak Yemen formülünü önermiştir. Fakat Beşar Esad'ın Yemen modeline uygun olan bu çekilmeyi reddetmesi üzerine, Suriye, Libya modeline uygun bir devrim için dosyayı BM Güvenlik Konseyi'ne taşımıştır. Fakat burada da Rusya ve Çin'in Libya modeline uygun bir devrimi veto etmesi sorunun uluslararası bir krize dönüştürülmesi sürecinin tamamlanmasına neden olmuştur. Dışişleri bakanı Ahmet Davutoğlu'nun öngördüğü Dostlar Grubu'nun kurulması planı ise ABD'nin 2003 yılında Irak müdahalesi sırasında uyguladığı modeldi. Rusya ve Çin'in vetosu sonucu BM Güvenlik Konseyi kararıyla gerçekleştirilemeyen dış müdahale, ABD'nin Irak'ı işgal etmek için kurduğu uluslararası koalisyon model alınarak ve BM devre dışı bırakılarak gerçekleştirilmek istenmiştir.

16 Temmuz 2011'de muhalifler tarafından İstanbul'da düzenlenen Ulusal Kurtuluş Konferansı'nda diğer muhalif gruplara Esad rejimine karşı birlik olmak için çağrı yapılmıştır. Görüş ayrılıklarının da yaşandığı toplantıda Esad rejiminin yıkılması durumunda geniş tabanlı bir geçiş hükümetinin kurulabilmesi için 25 üyeden oluşan bir konsey

oluşturulması kararlaştırılmıştır (Hürriyet Gazetesi, 2015). Bu süreçte Suriye yönetimi ağır silahlı birliklerle katliamlara devam etmiş, rejim karşıtı muhalefetin sivil direnişi de sonuca ulaşamamıştır. 30 Temmuz 2011 tarihinde gösterilerin daha da artmasından çekinen Esad rejimi orduya bir aydır kuşatma altında bulunan Hama'ya girme emri vermiştir. Ağır silahlarla da desteklenen operasyon bir katliama dönüşmüştür. Çok sayıda sivilin öldüğü saldırı sonrası Arap Birliği ilk defa Suriye yönetimini kınama kararı almıştır. Buna karşın Suriye ordusu 14 Ağustos 2011'de Lazkiye'ye yeni bir saldırı başlatarak 15 Ağustos 2011'de Humus'u kuşatmıştır. Rejim, 17 Ağustos 2011'de Suriye ordusunun Lazkiye ve Deir el Zor'dan çekildiği yönünde bir açıklama yapmış ancak bu yalanlanmıştır. Ertesi gün ABD yönetimi ile birlikte; Fransa, İngiltere, Almanya ve Kanada hükümetleri de Esad yönetimine çekilmesi yönünde çağrı yapmışlardır. 20 Ağustos 2011'de muhalefet liderlerinin, Esad rejimi sonrası oluşacak boşluk döneminde Suriye'yi yönetecek geçici bir "Ulusal Konsey" kurmayı planladıkları ve bunun için İstanbul'da toplandıklarının açıklanmasının ardından, 21 Ağustos 2011'de ilk kez televizyonda açıklama yapan Esad, askeri operasyonların sona erdiğini belirterek, Şubat 2012'de Suriye'de çok partili seçimleri yapılacağını söylemiştir. Yaptığı açıklamada; *Ben Batı tarafından değil, Suriye halkı tarafından göreve getirildim* diyen Esad, Suriye'ye karşı yapılabilecek olası bir müdahale konusunda *Suriye'ye karşı yapılacak bir hamle katlanamayacakları çok büyük sonuçlara neden olabilir* ifadesini kullanmıştır (Hürriyet Gazetesi, 2015).

2011 Eylül ayında Esad rejimine karşı ülke dışından baskılar daha da artmaya başlamıştır. New York'ta düzenlenen BM Genel Kurulu toplantısının önemli gündem maddelerinden birisi de Suriye olmuştur. Ayrıca Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde de Suriye konusu gündeme gelmiş, fakat Rusya ve Çin'in veto etmesi sonucu Suriye'ye karşı yaptırım kararı alınamamıştır. Bunun yanında AB hükümetleri de Avrupalı Şirketler tarafından Suriye'ye yaptırım uygulayacağını bildirerek özellikle petrol konusunda Suriye'ye yeni yaptırımların uygulanmasını yasaklamıştır.

Tunus ve Mısır'daki isyanların desteklenmesine karşın Libya'ya askeri müdahale rolü Fransa'ya bırakılmış, Suriye'de ise Suudi Arabistan, Türkiye ve Katar gibi bölge ülkelerinin sorumluluk alması beklenmiştir. Bunun nedeni küresel bir güç olarak etkinliğini korumaya çalışan ABD'nin önceliğini Çin'i kontrol altında tutmak için Asya-Pasifik Bölgesi'ne kaydırmış olmasıydı. Fakat Suriye krizinin derinleşmesi ile küresel bir güç olarak liderliği

başka devletlere bırakmak istemeyen ABD kendi politikalarını gerçekleştirmeye çalışmıştır (Özkan, 2016: 17-18). Bu anlamda Suriye’de bir taraftan sağladığı hava desteği ile IŞİD ile mücadele ederken diğer taraftan karada savaşan PYD güçlerine destek sağlayarak Kürt koridoru projesini tamamlamaya çalışmıştır.

Esad olayların başlamasından itibaren Rusya, Çin, İran ve Hizbullah’ın desteğini iyi değerlendirmiş, Arap baharının yaşandığı diğer ülke liderlerinin yaptığı açıklamalarda olduğu gibi, yönetimi bırakacağı yönünde açıklamalar yapmak yerine kendi yönetimini güçlendirici açıklamalarda bulunmuştur. Rejimin devamlılığını sağlayabilmek adına 2011’in sonlarına doğru Esad rejiminin, kırsal bölgelerde operasyonları artırmasıyla bu bölgelerdeki protestolar azalmaya başlamıştır. Buna karşın sivil muhalefet siyasi gruplar oluşturarak mücadelesine devam etmiş, Suriye’de irili ufaklı birçok silahlı grup ortaya çıkmıştır. Radikal örgütlerin ve terör gruplarının da olaylara dahil olması Suriye’de durumun daha da karışmasına neden olmuştur. Bu noktada sivil ve askeri muhalefetin ortak hareket edememesi Suriye’de sürecin uzamasının sebeplerinden birisi olmuştur. Ülke genelinde neredeyse her şehir ve kasabada yaşanan çatışmalar asimetrik savaş niteliğinde olmuştur.(Ağır, Tatlı, 2020: 37)

2012 ve 2013 yılları muhaliflerin avantajlı duruma geçtiği yıllar olmuştur. Muhalifler, Şam şehir merkezinin bir kaç kilometre yakınına kadar ilerlemişler, Halep’in büyük bölümünü ele geçirmişlerdir. Humus’ta sert çarpışmalar yaşanmış, Suriye’nin kuzeyi ve doğusu büyük ölçüde rejimin elinden çıkmıştır. Demokratik Birlik Partisi (PYD)’nin ağırlıklı olduğu Yasama Meclisi tarafından kabul edilen Anayasa ile Suriye’nin kuzeyinde demokratik özerk yönetim ilan edilerek bölge; Afrin, Kobani ve Haseke olarak üç kantona ayrılmıştır (Aljazeera Türk, 2015). 2013 yılında Hizbullah, rejim güçlerinin yanında savaşa dâhil olmuştur (Ya Libnan, 2013). Esad yönetimi İran ve Rusya’dan askeri ve ekonomik yardım alırken, muhalif grupta yer alanlar daha çok Katar ve Suudi Arabistan’dan silah desteği alıyorlardı (NY Times, 2013)

2014 yılı Suriye iç savaşında IŞİD’in alan kazandığı aynı zamanda Lübnan-Suriye sınırında ki çatışmaların Lübnan’ı tehdit etmeye başladığı ve Sünni ya da Şiiilerin yanında yer alan yabancı savaşçıların görünürlüklerinin arttığı bir yıl olmuştur. Bu dönemde kendi aralarında da çatışma yaşamaya başlayan muhalifler dış desteği büyük oranda kaybederek, beklemedikleri darbeyi IŞİD’den almışlardır. Bu sırada Esad güçleri Şam’ın merkezinde büyük ölçüde güvenliği sağlamış, Hama ve Humus’un büyük bir bölümü muhaliflerden arındırılarak Lazkiye yolunun güvenliği sağlanmıştır. Bu dönemde IŞİD ise kuzey ve doğuda yer alan bölgelerin büyük bir bölümünü ele geçirmiştir. IŞİD muhaliflerin ardından Esad güçleri ve Halkçı Koruma Birlikleri (YPG)’ne yönelerek hâkimiyet alanını genişletmeye çalışmıştır. YPG, IŞİD ile çarpışırken Esad güçleriyle küçük çaplı sürtüşmeler haricinde 2014 yılı içinde önemli bir çatışmaya girmemiştir. YPG ile IŞİD arasındaki çatışmaların yoğun olarak yaşandığı yerlerden birisi Kobane olmuştur. ABD öncülüğünde oluşturulan koalisyon güçleri hava saldırıları ile Kobane’de bulunan IŞİD unsurlarını vurmuştur. Ancak Eylül ayında artmaya başlayan IŞİD saldırıları sonucunda Kobane kırsalında yer alan köylerin büyük bir kısmı hızla IŞİD güçlerinin eline geçmiş, (BBC news, Islamic Stategroup: Crisis in seven charts, 2016) IŞİD’in hızlı ilerleyişi koalisyon saldırılarının hız kazanmasına kadar sürmüştür (CNN.com, 2014). 2014 yılı Suriye’de İran’a ait askeri unsurların sahada daha fazla görünmeye başladığı bir yıl olmuştur. Sayıları otuzu bulan İranlı devrim muhafızı ve Lübnanlı Hizbullah unsurunun Dera’da muhalifler tarafından öldürüldükleri haberleri (NCRI, 2016) İran’ın Suriye’deki askeri varlığını kanıtlar nitelikte olmuştur.

2011 yılında başlayan Suriye iç savaşının ardından, ülkede oluşan devlet kaynaklı şiddeti durdurmak için farklı uluslararası aktörler tarafından birçok kez toplantılar düzenlenmiştir. Cenevre’de yapılan ilk toplantının gündeminde Suriye’de Esad sonrası döneme ilişkin yol haritasının nasıl olacağı ilk gündem maddesi olsa da, toplantı sonrasında beklenen sonuç elde edilememiştir. Bunun nedeni oluşturulacak olan geçiş süreci hükümetinde Esad’ın rolünün ne olacağı konusunda tarafların ortak bir karara varamamış olmalarıydı. Aynı zamanda gerçekleştirilen ilk Cenevre görüşmelerinde Suriye Ulusal Konseyi’ne yer verilmemiş olması da Konferans’ın başarısız olmasında etkili olmuştur. Cenevre’de yapılan ilk Konferansın ardından 2013 Mayıs’ından itibaren Cenevre’de yapılacak olan ikinci konferansın hazırlıkları başlamış olsa da, Suriye muhalefetine kendi içinde bütünlük sağlayamaması ve konferansa katılacak uluslararası aktörlerin çözüm konusunda yaşadıkları uzlaşmazlık nedeniyle görüşmeler sürekli ertelenmiştir. Suriye krizinin iki farklı tarafı olan Rusya ve ABD barışın sağlanabilmesi için bir geçiş hükümeti ile geçiş sürecinin gerekli olduğu konusunda benzer düşüncelere sahip olsalar da, geçiş sürecinde, müzakerelerin ucunun açık olup olmaması, Esad rejimi ve muhalefetin geçiş sürecindeki rolleri konusunda farklılaşmaktaydılar. Cenevre’deki ikinci konferans başlarken, Suriye’de yaşanan iç savaşın sonlanacağına yönelik iyimser bir bakış açısı yoktu. Bunun nedenlerinden ilki, daha önce de çözüme yönelik başlatılan bölgesel ve uluslararası birçok girişimin kalıcı bir çözüm sağlayacak ortak bir iradenin oluşmasını sağlayamamış olmasıydı. Cenevre-2’nin sonucuna yönelik iyimserliği azaltan nedenlerden biri de, konferansın hemen öncesinde yaşanan krizlerdi. Uzun bir hazırlık sürecine rağmen İran’ın ilk başta BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon tarafından konferansa davet edilmesi ardından da bu davetin geri çekilmesi krize neden olmuştur (Aljazeera Türk, “İran Cenevre-2’de yok”, 2014).

Suriye Ulusal Koalisyonu en baştan beri Tahran yönetiminin Cenevre-2’ye katılması konusunda olumsuz bir tavır içindeydi. Başta Suriye muhalefeti olmak üzere duruma müdahil olan bazı taraflar, İran’ın konferansa katılması için ön şart olarak Cenevre-1’de ortaya konan çerçeveyi kabul etmesini ve Suriye’de rejimin yanında savaşan birliklerini geri çekmesini ileri sürmekteydi. İran’ın toplantıya katılmasını istemeyen Suriye Ulusal Koalisyonunun İran’a yapılan davetin geri çekilmemesi durumunda toplantıya katılmayacağını açıklamasıyla, Tahran yönetimine yapılan davet geri çekilmiştir. Konferans öncesinde Suriye muhalefetine yeni bir bölünme yaşaması (Aljazeera Türk, ”Suriyeli muhalifler bölündü”, 2014) ve Kürtlerin çoğunluğunu temsil eden muhalefetin davet edilmemesi konferansı etkileyen bir diğer önemli krizdi. Toplantıya bir gün kala Suriye Ulusal Konseyi, çatı örgütü olan Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Koalisyonu’ndan ayrılarak Cenevre-2’ye katılmayacağını bildirmiştir. Diğer yandan özellikle Suriye’nin kuzeyinde yer alan Kürt gruplar tarafından desteklenen PYD kimyasal silah saldırılarının ardından muhalefetle arasına mesafe koyduğu ve rejime yaklaştığı gerekçesiyle Cenevre-2’ye davet edilmemiş (Miş, “Cenevre-2: İnsanlık vicdanı bir daha sınanıyor, 2014), bunun sonucunda PYD konferansın başlamasından hemen önce taraflara mesaj olarak “Ro-jova” bölgesinde özerklik ilan ettiğini açıklamıştır (Aljazeera Türk, “Cenevre-2 öncesi özerk kanton ilanı”, 2014).

Cenevre Konferansı’nın sonucunu etkileyebilecek gelişme ise, konferanstan iki gün önce Esad rejiminin uyguladığı vahşeti ortaya koyan “Suriye’de savaş suçları” raporunun yayınlanması olmuştur. İlki 25 Ocak’ta başlayıp 31 Ocak’ta tamamlanan, İkinci tur görüşmeleri ise, 10-15 Şubat tarihleri arasında yapılan görüşmelerde kayda değer iki gelişme ortaya çıkmıştı. Bu gelişmelerden ilki, Suriye hükümeti ve muhalefetin ilk defa aynı masa etrafında bir araya gelmesiydi. İkinci gelişme ise, Humus başta olmak üzere, bazı bölgelere insani yardımların ulaştırılması konusunun görüşülmelere açılması olmuştur. Bu bağlamda Humus’ta geçici de olsa ateşkesin sağlanmasıyla buraya Kızılhaç üzerinden kısmi bir insani

yardım iletilmesi sağlanmıştır. Fakat görüşmeler henüz bitmemişken BM yetkililerinin Humus'ta uğramış oldukları saldırı ve diğer bölgelere ulaşma konusunda güvenliğin henüz sağlanmamış olması bu konudaki iyimser havanın sona ermesine neden olmuştur. Rus yetkililer, Suriye yönetiminin "ülkenin farklı bölgelerinde durumu iyileştirme konusunda somut ve elle tutulur adımlar attığı" yönünde Esad rejimini destekleyen bir duruş sergilemiştir. Bu noktada Moskova yönetimi, muhalefeti Cenevre-1'de belirlenen hususları sıfır noktası olarak kabul etmemekle ve dışarıdan gelen grupları "terör örgütü" olarak nitelendirmemekle suçlamıştır (Hurriyet.com, 2014)

Suriye'deki muhalefete göre, öncelikli konuşulması gereken konu geçiş hükümetinin müzakere edilmeydi. Esad rejimi ise, siyasi bir çözüme sıcak bakmadığı için oyalama taktiği izleyerek zaman kazanmaya çalışmıştır. Esad'ın, çözümden yana olmadığını en net göstergesi ise müzakerelerin devam ettiği sırada Esad yönetiminin şehirleri bombalamaya devam etmesi olmuştur. Muhalefet, rejim heyetinin geçiş hükümeti sürecini tartışmayı kabul etmemesi durumunda üçüncü tura katılmayacağını dile getirmiş, başta ABD olmak üzere, muhalefetin yanında yer alan ülkeler, görüşmelerin sonuçsuz kalmasından ve sürecin kesintiye uğramasından Esad rejimini sorumlu tutmuştur. ABD her ne kadar Esad yönetimini suçluyor olsa da Esad'sız bir geçiş hükümeti konusunda muhalefet kadar katı bir duruş sergilememiştir. Cenevre-2 görüşmelerinden sonra soruna siyasi bir çözüm bulmanın zor olduğu ortaya çıkmış olsa da, Suriye'nin, Esad yönetimi sonrası Irak'a benzer bir yapıya dönüşmesi endişesi, en başından beri ABD'nin askeri seçeneği dışlamasında önemli rol oynamıştır.

ABD'nin kimyasal silah bulundurduğu gerekçesiyle önce Suriye'ye karşı müdahale kararı alması sonrasında da bundan vazgeçmesi, gerek Suriye açısından gerekse uluslararası alanda radikal değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur (Times Of Israel, "Secret talks with Iran led Obama to shelve strike on Syria", 2014). Times Of Israel'de yer alan iddiaya göre, ABD'nin müdahaleden vazgeçmesinin nedeni İran'ın konuya müdahil olarak Washington'a 'Şam kimyasal silahlarını teslim etsin, müdahale olmasın' mesajını iletmış olmasıydı. ABD'nin müdahaleden vazgeçmesi devrim umudunu müdahaleye bağlayan silahlı grupların kendi içlerinde bir tasfiye ve alan hakimiyeti mücadelesine başlamalarına neden olmuş (Rogin, J, "Obama administration searches for a plan B in Syria", 2012), mücadele sonucu dengelerin El Kaide lehine gelişmesi, Dostlar Grubunun batılı üyeleri arasında endişeleri artırmıştır. El kaide bağlantılı grupların belirleyici olmaya başlaması, desteklenen silahlı grupların giderek El kaide benzeri bir görünüm kazanması ve Suriye ulusal koalisyonunun giderek etkisini kaybetmesi, ABD'yi Rusya'nın belirleyici olduğu bir çözüm formülüne yaklaşmaya zorlayan nedenler olarak ortaya çıksa da, ABD geçiş hükümetinde "Esad'a yer yok" söyleminde ısrar etmiştir (Spencer, R, "ABD'den İslami Cephe'ye el-Kaide'ye karşı gizli destek", 2014). Siyasi çözüme dair umut ışığı olmasa da; başından beri Suriye sorununa dair devrimden başka bir çözüm önerisinde bulunmayan Dostlar Grubu ve muhalifler, ilk kez Cenevre'de Şam'la hiçbir önkoşul ileri sürmeksizin aynı masaya oturmuştur. Beklentileri farklı da olsa soruna müdahil olan tüm uluslararası çevrelerin Cenevre'de bir araya gelmesiyle bir tarafın kesin zaferi, diğer tarafın da kesin mağlubiyetine dayalı bir sonuca ulaşamayacağı, aynı zamanda Suriye'de yaşanan sorununun Dostlar Grubu ve desteklediği muhalif örgütün iddia ettiği gibi salt siyasi bir sorun olmadığı da kabul edilmişti. Sebepleri konusunda tarafların karşılıklı suçlamaları olsa da Suriye'de tüm bölgeyi etkilemeye başlayan ciddi bir terör ve güvenlik sorununun varlığı da kabul edildi. Müzakerelerin devam ettiği sırada ABD'nin desteklediği muhalif grupları Şam'la aynı masaya oturtmasını, kontrolden çıkan vekalet savaşlarından çekilmek istediği şeklinde yorumlamak için çok erkendi. Fakat müzakereler sırasında Cenevre'nin asli gündemini bölgede yükselen aşırılığa

bağlı olarak artan insani sorunların yanında Rusya kadar ABD'yi de kaygılandırmaya başlayan terörizm olgusu oluşturuyordu.

İkinci tur müzakerelerin 10 Şubat'ta başlamasına karşın hiçbir ilerleme kaydedilemeden sona ermesi, 18 Temmuz 2012'den bu yana süren vekalet savaşının devam ettirileceğinin işareti olmuştur. Bu noktada merak edilen ABD'nin nihai hedefinin ne olduğu ve bunun için nasıl bir planın öngörüldüğüydü. Bu soruların cevabı Dostlar Grubu'nun çekirdek üyeleri olan ülkelerin istihbarat yetkililerinin Şubat ortalarında Washington'da yaptığı gizli toplantıyla ortaya çıkmıştır. Toplantının zamanlaması ve alınan kararlar, Cenevre-2'nin ikinci tur müzakerelerinin kilitlenmesine ve başarısızlıkla sonuçlanmasına da ışık tutuyordu. ABD istihbaratına göre Suriye yönetimi son bir yılda kontrolü arttırmıştı. Obama ve diğer Batılı liderler, Esad'ın avantajlı konumunun sürmesi durumunda siyasi çözüm ihtimalinin bulunmadığını kabul ediyor, bu nedenle de muhaliflerin ağır silahlarla silahlandırılmasını destekliyordu. (Gordon M, Sanger D. Shimitt E, "U.S. Scolds Russia as it Weighs Options on Syrian War", 2014). Cenevre-2 görüşmelerinin siyasi çözüm açısından umut verici olmamasının nedenleri; Dostlar Grubu'nun Arap üyeleri ve Türkiye'nin de içinde yer aldığı grubun savaş seçeneği ile hala Şam yönetiminin devrilebileceğine dair umut taşıyor olmaları, Cenevre-2'de muhalefeti temsilen sadece Dostlar Grubu'nun desteklediği Ulusal Koalisyon adlı örgütün yer alması ve müzakerelere ABD'nin baskısıyla katılan bu örgütün kendi içinde bile bir ortak görüşe sahip olmamasıydı.

Rusya Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Aleksander Lukaseviç, Suriye krizinin siyasi yolla çözüme ulaştırılabilmesi için düzenlenmesi planlanan Cenevre-3 müzakerelerinin gündemi konusunda 'şiddetin ve terörizmin durdurulması' Suriye yönetimi ile muhaliflerin, katılımının sağlanmasıyla ulusal geçiş hükümetinin kurulabilmesi için Cenevre-1 bildirisinde yer alan hususların da olması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Rusya dışişleri bakanı Sergev Lavrov da Cenevre-3'te Esad'ın çekilmesine dair hiçbir ön koşulu kabul etmeyeceklerini vurgulamıştır. Zamanla Suriye ordusunun lehine gelişmeye başlayan askeri güç, Moskova'ya öngördükleri siyasi çözümü güncelleme ve bunu Cenevre-3'le sunma imkanı sağlamıştır. Rusya'nın ilk dönemlerdeki 'Suriye rejiminin avukatı değiliz' söyleminden Suriye'de rejim değişikliğine dayalı hiçbir ön koşulu kabul etmeyiz söylemine ulaşması Cenevre-3'te sahip oldukları özgüveni yansıtmaması açısından önem taşıyordu. (Milliyet, "Putin: Suriye rejiminin avukatı değiliz", 3 Aralık 2012)

4. Sonuç

Suriye sorunu, başladığı 18 Mart 2011'den bu yana geçirdiği süreçler göz önüne alındığında dört ana evrede incelenebilir. 18 Mart 2011'den 4 Ocak 2012'ye kadar olan ilk evrede Suriye sorunu halkın demokratik seçim taleplerinin rejim tarafından şiddet kullanılarak bastırıldığı süreç olmuştur. Bu aşamada Suriye'deki isyana 'reform' tavsiyesi, 'çözüm ve arabuluculuk' rolleri ile Türkiye ve Arap Birliği de müdahil olmuştur (Dursunoğlu, Eren, 2014: 534). Batılı ülkelerin ve Arap Birliği'nin insani yardım koridoru açılması adı altında hazırladığı müdahale planının BM Güvenlik Konseyi'nde oylamaya sunulduğu 4 Ocak 2012'de başlayan ikinci aşamada, Suriye'deki Esad yönetiminin reform tavsiyelerini göz ardı etmesi nedeniyle, insani krizin önlenmesi için dış müdahale gerekiyor söylemi hakim olmaya başlamıştır. BM Güvenlik Konseyi'nde Çin ve Rusya'nın veto hakkını kullanması Suriye'de Libya modeline uygun dış müdahaleli bir devrime izin vermediyse de Suriye'de müdahale arayışı Dostlar Grubu'nun oluşturulmasıyla devam etmiştir. Üçüncü aşama; Bush yönetiminin 2003'teki Irak işgalini model alan bir yapı olarak Dostlar Grubu'nun oluşturulduğu dönem olmuştur. Fakat uluslararası ve bölgesel koşullar nedeniyle ABD Irak'ta olduğu gibi BM'yi devre dışı bırakarak Suriye'ye tek taraflı müdahalede bulunamamıştır. Bu nedenle 2012 yılının Mayıs ve Haziran aylarından itibaren

silahlandırılan muhalifler aracılığıyla Suriye’de vekalet savaşına başlanmıştır. 18 Temmuz sonrası başlatılan vekalet savaşını Suriye halkının kendini koruma hakkı söylemiyle desteklenmiştir. Dördüncü aşamada ise; 18 Temmuz’dan sonra birkaç ay içerisinde devrimle sonuçlanması beklenen vekalet savaşını, silahlı grupların kendi aralarında savaşmaya başlamalarıyla 2013 Eylül’ünden itibaren kontrolden çıkmaya başlamıştır. Sahadaki üstünlüğünü El-Kaide ile bağlantılı grupların eline geçmesi, Dostlar Grubu tarafından örgütlenen Ulusal Koalisyon ve ÖSO genelkurmayının bölgede yeterince etkin olamamasına neden olmuş, ayrıca ÖSO’dan ayrılan İslami Cephe’nin de el-kaide ile benzeşmeye başlaması, başta ABD olmak üzere Dostlar Grubu’nun Batılı üyelerinin siyasi çözüme yaklaşmasını sağlamıştır.

Dostlar Grubu ve Suriyeli muhalifler birlikte Libya’da olduğu gibi uluslararası bir müdahale yardımıyla devrim gerçekleştirilememiş ancak Mayıs 2012’den itibaren silahlandırmaya başladıkları muhalifleri 18 Temmuz’da sahaya sürerek vekalet savaşlarını başlatmıştır. Bir kaç hafta, en geç birkaç ay içerisinde devrimi öngörerek başlatılan bu vekalet savaşının 2014 yılının sonunda başarıya ulaşamamış olmasında iki faktör etkili olmuştur. Bunlardan ilki; rejimin sınırları açıkta bırakma pahasına askeri gücünü kent merkezlerinde toplaması diğeri ise; bütüncül bir yapıya sahip olmayan müttefiklerin nitelikli savaşçı gücünün cihatçılarla sınırlı olmasıydı (Dursunoğlu, Eren, 2014: 552).

Tüm bunlar Suriye’de süregelen iç savaşın yalnızca Arap Baharı ile başlayan halk hareketinin bir sonucu olmadığını, çeşitli sosyo-politik nedenlerin yanı sıra, dış etkenlerin bileşimi ile ortaya çıktığını göstermiştir. Sosyo-politik nedenler arasında mezhep farklılıkları ve ekonomik zorlukların yanı sıra rejim tarafından uygulanan politik baskılar da oldukça etkili olmuştur. Suriye tarihine bakıldığında birbirini izleyen otokratik yönetimlerin de bir sonucu olan bu politik baskılar özellikle Hafız Esad döneminden başlayarak Suriye’de güçlü bir muhalefetin oluşmasına neden olmuştur. Başta Müslüman Kardeşler olmak üzere bu muhalif gruplar yıllarca baskı altında tutulmuş bu durum zaman içinde ülkeden ihraç edilmeye kadar gitmiştir. Benzer şekilde Beşar Esad döneminde de yükselen muhalif sesler sert bir şekilde bastırılmıştır. Muhalefetin yaşadığı bu sıkışmışlık sonucu Arap Baharı’nın ortaya çıkması ile halk isyanları bastırılmayacak bir boyuta gelmiştir. Hızla ülke geneline yayılan gösteriler karşısında rejim güçleri yetersiz kalmaya başlamıştır. Fakat Muhaliflerin sayısı ve gücü azımsanamayacak boyutlara ulaşmış olsa da, rejimin devrilmesi için yeterli olmamıştır.

Suriye’de süregelen Baas rejimi; kendisine sadakatle bağlı bürokratik ve askeri yapısı, geniş istihbarat ağı, sert ve baskıcı uygulamalarının etkisi ile çok güçlü bir yapıya sahipti. Rejimin güçlü bir yapıya sahip olmasının yanında; geçmişten bu güne Suriye’nin müttefiki olan İran ve Rusya, iç savaşın başladığı ilk günden itibaren rejime askeri, ekonomik ve lojistik her türlü desteği sağlamışlardır. Rejime olan desteklerini siyasi anlamda, uluslararası alanda da sürdürmeleri, Esad rejiminin elini giderek daha da güçlendirmiştir. Şam iktidarı açısından durum böyleyken Suriye muhalefeti, özellikle parçalı yapısı nedeniyle, Esad’ın karşısında güçlü bir duruş sergilemeyi başaramamıştır. Suriye krizi ortaya çıktığında, uluslararası alanda güçlü bir desteğe sahip olan muhalifler özellikle Kürt muhalefetin özerklik talepleri ve Suriye muhalefetinden bağımsız hareket etmeleri, nedeniyle güç kaybı yaşamışlardır. Esad rejimi de krizin ilk ortaya çıktığı dönemde, ülkenin kuzey bölgelerinden başlayarak Kürt muhalefetin özerkliğini fiili olarak desteklemiş böylece Nusayrilerden sonra Suriye’deki en büyük azınlık olan Kürtlere istedikleri desteği vererek, Suriye muhalefetini bölerek zayıflatmayı başarmıştır. Ayrıca parçalı yapıdaki bu muhalefet (PYD hariç) ihtiyaç duyduğu maddi desteği hiçbir zaman tam anlamıyla alamamış, bu nedenle de silahlı mücadelede istenilen başarıyı sağlayamamışlardır.

Bütün muhalefeti kapsayacak şekilde terörist tanımlaması yapan Esad rejimini haklı çıkaracak şekilde, zamanla Suriyeli muhalifler arasında radikalleşme eğilimi artmıştır. Bunun sonucunda demokratik taleplerle ortaya çıkan Suriye muhalefeti, uluslararası kamuoyunda terörist olarak algılanır hale gelmiştir. Muhalefetin belirsiz ve dağınık yapısı, hangi tarafa yakınlaşacağı konusunda kararsızlık içinde olan küçük azınlık grupların, giderek Baas rejimine yaklaşmasına ve desteklemesine neden olmuştur. Ülke içerisinde artan radikal örgütlerin faaliyetleri iç savaşın daha da derinleşmesine neden olurken, ABD'nin ve bölgesel güçlerin ülke içerisindeki askeri müdahalelerine zemin hazırlamıştır. Suriye muhalefetine desteğin giderek zayıflaması, aynı zamanda başta ABD olmak üzere, Batı'nın Sünni bir yönetimi rejime göre daha güvenilir ve tercih edilebilir bulmamaları Beşar Esad ve Baas rejiminin Suriye'de yaşanmakta olan iç savaşta önemli bir aktör olarak kalmaya devam etmesini sağlamıştır. Esad rejimi ayakta kalmaya devam etmesine rağmen, "varlığını borçlu olduğu", Rusya ve İran'a bağımlı hale gelmiş, Suriye'de neredeyse post-modern bir manda dönemi yaşanır hale gelmiştir.

Arap Baharı süreciyle birlikte Suriye'de yaşanan gelişmeler, Ortadoğu'da ve Akdeniz'de süregelen askeri ve siyasal güç dengelerinde belirsizliğin artmasına ve bu güç dengelerinin dinamik bir boyuta doğru evrilmesine neden olmuştur. Rusya Suriye'de Esad Rejimini siyasal ve askeri açıdan destekleyerek ve rejimin devamlılığını sağlamaya çalışarak ABD'nin Arap Baharı ile bölgede artan nüfuzunu ve bölge ülkeleri (Tunus-Mısır-Libya) üzerinde ki otoriter rejimlere müdahale etkisini dengelemeyi amaçlamıştır. Rusya'nın bölge üzerinde ki bir diğer amacı; Doğu Akdeniz'de bulunan hidrokarbon kaynaklarının paylaşımı ve yeni boru hatlarının yapılması ile enerji piyasalarında ekonomik çıkarlarının korunabilmesini sağlamaktır (Caşın, 2018: 14). Bu stratejik hedefler doğrultusunda, Rusya'nın asıl amacının Esad rejimini korumaktan çok Akdeniz üzerindeki süregelen hedeflerinin ve çıkarlarının yeniden düzenlenmesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Rusya'nın önceliği Şam yönetimi olmaktan ziyade, bölgede etkinliği devam eden ABD'nin dengelenmesi, stratejik açıdan önem taşıyan Tartus ve Lazkiye limanlarının, muhafaza edilmesi olmuştur

Rusya, Ortadoğu'da etkin rol oynayarak ve siyasal nüfuz alanı oluşturarak, ABD ve AB ile ilişkilerinde pazarlık gücünü artırmaya çalışmaktadır. Aynı zamanda bölge meselelerine müdahil olarak ve çözülmesine katkıda bulunarak "küresel büyük güç" imajını pekiştirmeyi istemektedir (Erşen, 2018: 149-154). Özellikle Putin döneminde Rusya'nın Orta Doğu politikası; bölge de mevcudiyetini yeniden görünür hale getirmek olmuştur. 11 Eylül 2001 saldırılarından hemen sonra öncelikle Afganistan'a sonrasında ise Irak'a müdahalelerde bulunan Washington başta Orta Doğu olmak üzere birçok bölgede askeri varlığını artırmıştır. Moskova Washington'a karşı öncelikle terörle mücadele konusunda işbirliği içinde olmayı tercih etmiş olsa da, Orta Doğu bölgesinde daha çok bağımsız bir dış politika izlemeye çalışmıştır.

Arap Baharı olarak adlandırılan sürecin başlamasıyla öncelikle "bekle ve gör" politikası izleyen Rus yetkilileri bölgede yaşanan sorunların barışçıl yollarla çözülmesi yönündeki iradesini ortaya koyarak, ABD ve Batının müdahaleler vasıtasıyla bölgedeki nüfuzunu artırmasının önüne geçmeye çalışmıştır. Fakat bu politikanın şimdiye kadar istenilen sonuçları ortaya çıkarmadığı görülmektedir. (Örmeci, Kısacık, 2018: 253-255). Bu dönemde, Rusya, Tartus'taki deniz üssünün genişletilebilmesi ve Suriye rejiminin silah satın alabilmesi için ülkenin SSCB döneminden kalan 14milyar dolarlık borcunun 10 milyar dolarlık kısmını silmiştir. Özellikle Putin döneminde Rusya-Suriye ilişkileri yalnızca silah alışverişi ile sınırlı kalmamış, ekonomik çıkarların devamlılığını sağlayabilmek için yeni boru hatları ve enerji projeleri de oluşturulmuştur. ABD karşıtlığı ortak paydasında buluşan

Rusya ve Suriye'nin ilişkileri, Batı'nın Suriye'ye uyguladığı izolasyon politikalarıyla daha da gelişmiştir (Caşın, 2018: 23).

Suriye'de Esad rejiminden sonra Batı yanlısı bir yönetimin iktidara gelebilme ihtimali Rusya'nın gerek Suriye'deki gerekse bölgedeki varlığı açısından tehdit oluşturabileceğinden Rusya her şeye rağmen Suriye'deki Esad rejiminin devam etmesini istemektedir. Bu nedenle Suriye'de iç savaşa evrilen çatışmalarda Rusya Esad rejimine açıktan destek vermekle kalmayıp, Suriye'de rejimin kendi halkına uyguladığı şiddetin haklı gerekçelere dayandığını iddia etmektedir. Rusya'ya göre Suriye'deki muhalefet dış güçlerin desteği ve kışkırtması ile ülkede terör eylemleri gerçekleştirmektedir. Mevcut durumda Şii yönetimiyle Irak, İran, Çin ve Rusya, Suriye'deki Baas rejimini desteklemektedir (Yalçın, 2018: 197-222). Diğer taraftan başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez Arap ülkeleri, ABD, AB ve Türkiye muhalefeti desteklemektedir. Ancak ABD özellikle başkanlık seçimi öncesindeki dönemde Suriye'de inisiyatif alma konusunda çekimser davranmıştır.

Mevcut durumda Rusya, ABD ve Koalisyon güçlerinin bölgedeki varlığına rağmen, Suriye'de yaşanmakta olan krizde önemli "Oyun Kurucu" konumuna yükselmiştir. Rusya'nın krizin başladığı andan itibaren Suriye'de izlediği politika öncelikle mevcut rejimin Libya'da olduğu gibi dış güçler tarafından devirme girişimleri ile karşı karşıya kalmasının engellenmesi olmuştur (Caşın, 2018: 30).

Rusya, Esad rejimini kimyasal silah sözleşmesini imzalaması için ikna etmeye çalışırken, ABD ve birlikte hareket ettikleri koalisyon güçlerinin Suriye'ye askeri müdahalede bulunma gerekçelerini de ortadan kaldırmaya çalışmıştır (Arms Control Association, 2018). BM Gözlem Komisyonlarının Suriye'de kimyasal silah olduğuna dair raporlar hazırlamalarına ve bu durumun Obama Yönetimi tarafından "kırmızı çizgi" olarak nitelendirilmesine rağmen, koalisyon güçlerinin, Esad güçlerine karşı askeri güç kullanma seçeneği, Rusya'nın BM Güvenlik Konseyi'ndeki vetosu ile işlevsiz hale getirilmiştir (Russia's 12 UN vetoes on Syria, 2018). Rusya bu noktada Suriye muhalefetinin içinde yer alan bazı terörist grupların da kimyasal silah kullandıklarını delilleri ile ortaya koyarak, ABD'nin tezlerini zayıflatmaya çalışmış (Caşın, 2018: 40), aynı zamanda terör gruplarının silahsızlandırılması, Esad'ın ülke yönetiminde başat güç olmasının zeminini hazırlamıştır.

Son zamanlarda Batılı devletler tarafından daha esnek bir tutum benimsenmiş olsa bile, rejim tutarlı bir stratejiye sahip olması ve aynı zamanda güvenilir müttefiklerinin olması nedeniyle daha avantajlı bir durumdadır. Öte yandan, ülke içinde ve dışında isyancı gruplarla çatışması, bütünlüklü bir yapıya sahip olmaması, güvenilir bir liderlerinin olmaması gibi durumlar muhalefetin zayıflamasına neden olmaktadır. Bu noktada Rusya'nın, askeri ve ekonomik çıkarları açısından önemli bir konumda yer alan Suriye'de varlığını devam ettireceği ve Orta Doğu politikalarını büyük ölçüde İran ile kurduğu ittifak ile sürdüreceği söylenebilir.

Özellikle Rusya ve İran'ın askeri alan da dâhil olmak üzere rejimi pek çok alanda desteklemesi Esad rejimini günümüze dek ayakta kalmasında etkili olmuştur. Bu noktada AB ve batılı devletlerin muhaliflere verdiği destek yeterli olmamıştır. Suriye, otokratik yönetimlerle, mezhep çatışmalarıyla ve ekonomik zorluklarla geçen tarihinin yansımalarını gerek iç dinamiklerin gerekse dış dinamiklerin etkisiyle ortaya çıkan bir iç savaş olarak günümüzde yaşamaya devam etmektedir.

Sonuç olarak rejim, kendini güçlü kılan bir takım özelliklerinin yanında rejime tam destek veren müttefiklerin varlığı sayesinde ayakta kalmış, aynı zamanda muhalefetin ABD ve Batılı devletlerden aldığı desteğe rağmen kendini bütünleşmiş tek bir güç olarak ortaya koyamaması da rejimin ayakta kalmasında etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

- AĞIR, Osman; TATLI, Meram (2020). Bir Hibrit Savaş Yöntemi Olarak Terör Ve Suriye İç Savaşı, *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS)*, sayı 8, s. 35-56.
- ANSHEN, Ruth Nanda (1956). *Mid-East: World Center Yesterday, Today and Tomorrow*, NewYork: Harper and Brothers Publishers
- ARAS, Bülent; TOKTAŞ, Şule (2008). *Güvenlik, Demokrasi ve İstikrar Sarmalında Suriye ve Afganistan* Ankara, Seta yay.
- ARI, Tayyar (2005). *Ortadoğu*, İstanbul: Alfa yay.
- ATAMAN, Muhittin (2012). Suriye’de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum, *SETA Rapor No:6*
- BATATU, Hanna (1981). Some Observations on the Social Roots of Syria’s Ruling, Military Group and the Causes for its Dominance, *Middle East Journal*, Vol. 35, No. 3, Summer
- BİLGENOĞLU, Ali (2018). Ortadoğu’da Demokratikleşmenin Çıkmaz Sokağı: Otoriteryanizm ve Meşruiyet Krizi, *27 Mayıs 1960’tan 15 Temmuz 2016’ya Darbe Olgusu ve Millet Egemenliği Kültürü Sempozyumu*, Aydın, s. 119-149.
- Brookings Enstitute (2011). *The Arap Awakening, America And The Transformation Of The Middle East*, Brookings Enstitute Press, Washington.
- CAŞIN, Mesut (2018). Uluslararası X. Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi, *Suriye Bağlamında Rusya’nın Akdeniz Politikası: Ortadoğu’da Vekâlet Savaşları ve Satranç Tahtası*
- DEVLIN, John F.(1983). *Syria: Modern State in an Ancient Land*, Oxfordshire: Westview Press
- DIAMOND, Larry (2011). Democracy After the Arab Spring: A Fourth Wave or False Start? *Foreign Affairs*, May 22
- Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (2010). İstanbul, cilt: 38
- DURSUNOĞLU, Alptekin; EREN, İsa. (2014). *Suriye’de Vekâlet Savaşı*, Önsöz Yayıncılık.
- EMADİ, Hafizullah (2001) . *Politics of the Dispossessed: Superpowers and Developments in the Middle East*, London: Praeger
- ERHAN, Çağrı (2000). Kronik: Hafız Esad’ın Ölümü Ve Muhtemel Gelişmeler, *A.Ü.S.B.F. Dergisi* 55-2,s.161-170
- ERHAN, Çağrı (2001).*Türk Amerikan İlişkilerini Tarihsel Kökenleri*, İmge Yayınları, Ankara.
- GEORGE, Alan (2003). *Syria: Neither Bread Nor Freedom*, London: Zed Books.
- HAİM, Sylvia (1979). *The Ba’th in Syria”, People and Politics in the Middle East*, New Jersey.
- HINNEBUSCH, Raymond A. (2002). *Syria: Revolution from Above*, London: Routledge.
- HOURANI, Albert (2000). *Arap Halkları Tarihi* (Çev: Yavuz Alogan) İletişim Yayınları, İstanbul.

- İNCE, Erdal (2017). Suriye’de Baas Rejiminin Kuruluşu ve Türkiye, *Tarih ve Günce Dergisi I/1*, (Yaz)
- JABER, Kamel Abu(1970). *Arap Baas Sosyalist Partisi*, (Çev. Ahmet Ersoy), Altıok Matbaası, Ankara
- JOEL Peters (2012). *The European Union and The Arap Spring*, Lexington Books, Plymouth
- KAYA, Zafer (1987). *Suriye’de Türk Varlığı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü), Ankara
- KHOURY, Philip (1987). *Syria and The French Mandate (The Politics of Arab Nationalism) 1920-1945*, London: I.B. Tauris and Co. Ltd.
- KOYUNCU, Ahmet Ayhan (2017). Hafız Esed Dönemi Suriye'sinde Milliyetçilik ve Ulus İnşa Çabaları, *Social Science, November, Volume 1, Issue 1*
- LEWIS, Bernand (2017) *İnanç ve İktidar: Ortadoğu’da Din ve Siyaset*, Akılçelen Kitapları
- LYNCH Marc (2013). *The Arap Uprising, Public Affairs*, New York
- MAKDİSİ, Samir A.(1971). Syria: Rate of Economic Growth and Fixed Capital Formation 1936-1968, *Middle East Journal, Vol. 25, No. 2, Spring*
- MANSFIELD, Peter (1967). *Mısır, İhtilal ve Nasır*, (Cev. Ergun Tuncalı), İstanbul: Kitapçılık Yayınevi
- MANSFIELD, Peter (2000). *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap dünyası* (S. Yurdakul Çev.), İstanbul: Söylem Yayınları.
- MAOZ, Moshe (1991). *Esad –Şam’ın Sfenksi*, (H. Gündüz Çev.), İstanbul: Akademi Yayınları
- MASON, Robert Scott (1988). *Syria: The Society and Its Environment*, (Ed. Collelo)
- MC GOWAN, Afaf S, Thomas Collelo (Ed.) (1988). *Syria: a Country Study*, Washington D.C. United States Government Secretary of the Army
- MILLER, J.L. (1977). The Syrian Revolt of 1925, *International Journal of Middle East Studies, Cambridge University, Vol. 8, No. 4, Oct.*
- Milliyet Gazetesi (24 Temmuz 1963). *Suriye’de Baas Rejiminin Kuruluşu ve Türkiye*.
- OĞUZLU, Tarık (2011). Arap Baharı ve Yansımaları, *Orta Doğu Analiz, Cilt: 3, Sayı: 36*, Ankara, ss. 9-16
- ÖZDEMİR, Çağatay (2016). Suriye’de İç Savaşın Nedenleri: Otokratik Yönetim mi, Bölgesel ve Küresel Güçler mi?, *Bilgi (33), Kış, s. 81-102*
- ÖZKAN, Muhammet(2016). Demokratların Dış Politika Gelenekleri Bağlamında Obama’nın Suriye Politikası, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 3, s.1-35*
- ÖZKOÇ, Özge (2008). *Suriye BAAS Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943 - 1991)*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği yay.
- ÖZTÜRK, Tuğçe Ersoy (2012).Dünden Bugüne Pan-Arapçılık ve Arap Baharı Yeni Bir Pan-Arap Uyanışı mı?, *Akademik Ortadoğu, cilt 7, sayı 1*
- RAKİPOĞLU, Mehmet; TELCİ, İsmail Numan (2018). Suudi Arabistan’ın Müslüman Kardeşler Politikası: 1932- 2016, *Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt: 13, s.137-168*

- ROBERTS, David (1987). *The Ba'th and the Creation of Modern Syria*, London and Sydney, Croom Helm
- SARI, Özgür. (2011). *Suriye'de Liberalleşme Hareketleri ve Sivil Toplum Örgütleri*, Konya, Çizgi Kitabevi.
- SATLOFF, Robert B. (1986). Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936, *Middle Eastern Studies*, Vol. 22, No. 2, April
- SEALE, Patrick (1986). *The Struggle for Syria, A Study of Post-War Arab Politics 1945-1958*, London: I. B. Tauris and Co. Ltd.
- ŞEN, Sabahattin (2004). *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, Bir Yay. İstanbul
- TANENBAUM, Jan Karl (1978). France and the Arab Middle East, 1914-1920, *Transactions of the American Philosophical Society, New Series, American Philosophical Society*, Vol. 68, No. 7
- The Runnymede Trust (1997). *Islamophobia a Challenge for us all, Report of the Runnymede Trust, Commission on British Muslims and Islamophobia*. Chaired by Gordon Convey.
- UMAR, Ömer Osman (2004). *Osmanlı Yönetimi Ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye*, Can reklam evi basın yayın ofset matbaacılık
- VAN, Dam N. (2000) *Suriye'de İktidar Mücadelesi: Esad ve Baas Partisi Yönetiminde Siyaset ve Toplum*, (Semih İdiz, Aslı Falay Çalkıvık Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları
- WILLIS, Michael J.(2012). *Politics and Power in Maghreb*, Columbia University Press, New York
- YALE, William (1958). *Near East-A ModernHistory*, University of Michigan
- YAPP, Malcolm E.(1991). *The Near East Since the First World War*, London: Longman
- YERASİMOS, Stefanos (1995). *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları
- YEŞİLBURSA, Behçet Kemal (2009).Geçmişten Günümüze Irak Meselesi, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 29, Özel Sayı II, Temmuz

İnternet kaynakları

- Aljazeera Türk, (2014) “Cenevre-2 öncesi özerk kanton ilanı”, www.aljazeera.com.tr/haber/cenevre-2-oncesi-ozerk-kan-ton-ilani (Erişim tarihi:11.06.2020)
- Aljazeera Türk, (2015) “Suriyeli Kürtler özerklik ilan etti”<http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyeli-kurtler-ozerk-lik-ilan-etti> (erişim tarihi: 01.06.2020)
- Aljazeera Türk, (2014) “Suriyeli muhalifler bölündü”, www.aljazeera.com.tr/haber/suriyeli-muhalipler-bolundu (Erişim 13.05.2020)
- Aljazeera Türk,(2014) “İran Cenevre-2'de yok”, www.aljazeera.com.tr/haber/iran-cenevre-2de-yok (Erişim tarihi: 12.05.2020)
- Arms Control Association, “Timeline of Syrian Chemical Weapons Activity, 2012- 2018”, Updated: June 2018, <https://www.armscontrol.org/factsheets/Timeline-of-Syrian-Chemical-Weapons-Activity>, (Erişim tarihi: 22 Mart 2021)

- BARMIN, Yuri (2013) “Short History Of Syria's Brutal First Family”<https://mic.com/articles/62771/a-short-history-of-syria-s-brutal-first-family#.qaGKQcMPG> (erişim tarihi 11.03.2020)
- BBC News (2016), “Syria Profile: Timeline” <http://www.bbc.com/news/worldmiddle-east-14703995> (erişim tarihi: 04.03.2020)
- BBC News (2018) Syrian President Bashar Al-Assad: Facing down rebellion, (erişim tarihi 13.03.2020) <https://www.bbc.com/news/10338256>
- BBC news, (2016) “Islamic Stategroup: Crisis in seven charts”, www.bbc.com/news/world-middle-east-27838 (Erişim tarihi: 16.03.2020)
- BUTTER, D. (2015) “Syria’s Economy Picking up the Pieces”https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/field/field_document/20150623SyriaEconomyButter.pdf (erişim tarihi: 10.03.2020)
- Carnegie Middle East Center (2012) “The Damascus Spring” <http://carnegie-mec.org/diwan/48516?lang=en> (erişim tarihi: 06.03.2020)
- CNN, (2014) “ISIS set to capture Kobani, finish major landgrab”, www.cnn.com/2014/10/06/isis-airstrikes/ (Erişim tarihi: 16.07.2020)
- FURKAN, Kaya (2016) Obama Doktrini, <http://politikaakademisi.org/2014/12/11/obama-doktrini/> (Erişim tarihi:01.08.2020)
- GORDON R.,SANGER E., SCHIMITT E. (17 Şubat 2014). *New York Times*. U.S. Scolds Russia as it Weighs Options on Syrian War (www.nytimes.com/2014/02/18/world/middle-east/russia-is-scolded-as-us-weighs-syria-options.html) erişim tarihi: 12.02.2021
- Harvard Divinity School (2016) “Syria Country Profile” http://rlp.hds.harvard.edu/files/hdsrlp/files/syria_country_profile.pdf?m=1457568787 (erişim tarihi: 10.03.2020)
- HINNEBUSCH, R. (2012) “Syria: From authoritarian upgrading to revolution?”https://www.researchgate.net/profile/Raymond_Hinnebusch/publication/261973756_Syria_from_'authoritarian_upgrading'_to_revolution/links/53e341e80cf275a5fddacf89.pdf (erişim tarihi 06.03.2020)
- Hurriyet.com,(2014) Kerry, Suriye konusunda Rusya’yı suçladı”, www.hurriyet.com.tr > Dünya (Erişim tarihi:16.06.2020).
- Hürriyet Gazetesi, (2015) “Esad’dan Suriye tarihinde bir ilk”, <http://www.hurriyet.com.tr/esaddan-suriye-tarihinde-bir-ilk-18545028> (Erişim tarihi:11.07.2020)
- Hürriyet Gazetesi, (2015) “İstanbul’da Suriye Ulusal Kurtuluş Konferansı düzenlendi” <http://www.hurriyet.com.tr/planet/18273730.asp>(Erişim tarihi:21.07.2020)
- International Crisis Group (2011) <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/eastern-mediterranean/syria/popular-protest-north-africa-and-middle-east-vi-syrian-people-s-slow-motion-revolution> (erişim tarihi:06.06.2020)
- MİŞ, Nebi (2014) “Cenevre-2: İnsanlık vicdanı bir daha sınıyor”, www.haber.star.com.tr (erişim tarihi:14.06.2020)
- NCRI, (2016) “Some 30 members of Iranian IRGC and Lebanese Hezbollah killed in Syria”, www.ncr-iran.or-g/.../17607-some-30-members... (Erişim tarihi: 14.05.2020)

- NY Times, (2013) “InTurnabout, Syria Rebels Get Libyan Weapons”
<http://www.nytimes.com/2013/06/22/world/africa/in-a-turnabout-syria-rebels-get-libyan-weapons.html>(Erişim tarihi:12.07.2020)
- PIERRET, Thomas (2014), “Crown Center for Middle East Studies”<http://www.brandeis.edu/crown/publications/meb/MEB77.pdf> (erişim tarihi:06.03.2020)
- POLK, W. R. (2013) “Understanding Syria: From Pre-Civil War to Post-Assad”
<http://www.theatlantic.com/international/archive/2013/12/understanding-syria-from-pre-civil-war-to-post-assad/281989/> (erişim tarihi: 13.03.2020)
- Putin: Suriye rejiminin avukatı değiliz. *Milliyet* .(3 Aralık 2012). (<http://siyaset.milliyet.com.tr/putin-suriye-rejiminin-avukati-degiliz/siyaset/siyasetdetay/03.12.2012/1636578/default.htm> (erişim tarihi:09.03.2021)
- ROGIN J. (18 Nisan 2012). *Foreign Policy*. Obama administration searches for a ‘plan B’ in Syria. (http://thecable.foreignpolicy.com/posts/2012/04/18/obama_administration_searchs_for_a_plan_b_in_syria). erişim tarihi : 01.03.2021
- Russia's 12 UN vetoes on Syria, RTE, 11 Nisan 2018, Erişim Adresi: <https://www.rte.ie/news/world/2018/0411/953637-russia-syria-un-veto/>, (Erişim Tarihi: 23 Mart 2021
- Secret talks with Iran led Obama to shelve strike on Syria. *Times Of İsrail*. (30 Kasım 2013). (www.timesofisrael.com/secret-talks-with-iran-led-obama-to-shelve-strike-on-syria/). erişim tarihi:02.02.2020
- SPENCER, R.(25 Ocak 2014) *YDH*. Suriye barış görüşmeleri bütünüyle savaşın bir parçası. (www.ydh.com.tr/HD12602_suriye_baris_gorusmeleri_butunuyle_savasin_bir_parcasi.html) erişim tarihi: 04.03.2021
- Suriye Krizinin Kronolojisi (2015), <http://www.21yyte.org/arastirma/suriye-krizi-izleme-merkezi/2013/09/02/7192/suri-ye-krizinin-kronolojisi> (erişim tarihi:01.08.2020)
- Ya Libnan, (2013) “Hezbollah’s elite leading the battle in Qusayrregion of Syria”
<http://yalibnan.com/2013/04/22/hezbollahs-elite-leading-the-battle-in-qusayr-region-of-syria/> (erişim tarihi:03.06.2020)